

ART IN PUBLIC SPACE: A PLANNING TOOL FOR URBAN LIVEABILITY

A case study of the Korrewegwijk, Groningen and
Kreuzberg, Berlin

Aaron Noah Migchels – S3645401

Bachelor Project Spatial Planning and Design –
Sustainable Transformation of Urban Regions in
Europe

*Faculty of Spatial Sciences
Rijksuniversiteit Groningen
Supervisor: Jacco Kuper*

Abstract

This study is aimed at the connection between art in public space (APS) and urban liveability and provides conditions of using APS strategically as a planning tool. Urban liveability, defined as subjective well-being, is a product of both physical- and perceived neighbourhood characteristics and is measured with the cognitive indicator of urban satisfaction and the affective indicator of urban happiness (Mouratidis & Yiannakou, 2022). According to Nursey-Brey (2020) APS has the potential to be used strategically within placemaking, due to its potential positive connection with urban liveability. Previous studies including the relationship between APS, urban liveability and planning emphasized the importance of a bottom-up implementation approach (Markusen & Gadwa, 2010). However, further conditions of APS as a planning tool for improving urban liveability need to be identified. This study is focussed on the question: In what way can urban liveability benefit from art in public space? Through an in-depth case study of the Korrewegwijk in Groningen, and a comparison with Kreuzberg in Berlin this relationship is explored. The study used mixed methods, which include semi-structured interviews with experts, as well with residents and observation in both research areas. The data indicate that APS has a positive influence on urban happiness and -satisfaction and consequentially on urban liveability. This results from the positive impact of APS on the perceived neighbourhood characteristics of social cohesion, place attachment and identity. However, the influence of APS depends on the implementation framework in which a bottom-up approach is preferred. After all, not the product, but the process of creating APS is key in a positive impact on urban liveability. Furthermore, this study identified political and institutional barriers that have to be overcome in order to use APS as a planning tool. Understanding the relationship between APS and urban liveability as well as the implementation process is relevant in shaping liveable cities.

Table of Contents

Abstract	1
1. Introduction.....	Error! Bookmark not defined.
2. Theoretical Framework	Error! Bookmark not defined.
3. Methodology	Error! Bookmark not defined.
4. Results I – impact on urban satisfaction.....	Error! Bookmark not defined.
5. Results II – impact on urban happiness.....	Error! Bookmark not defined.
6. Results III - conditions APS as a planning tool	Error! Bookmark not defined.
7. Results IV – impact APS on urban liveability in Kreuzberg.....	Error! Bookmark not defined.
8. Discussion and conclusion	Error! Bookmark not defined.
10. Bibliography.....	Error! Bookmark not defined.
11. Appendices	Error! Bookmark not defined.
Art in public space – Korrewegwijk.....	21
Interview guide – Dutch	24
Interview guide – English	25
Observation table	25
Transcript I.....	26
Transcript II.....	31
Transcript III.....	36
Transcript IV	43
Transcript V	51
Notes street interviews – Korrewegwijk	58
Notes street interviews – Kreuzberg.....	59
Codebook	59
Relevant quotes.....	60

1. Introduction

Shaping liveable cities is one of the core objectives within urban planning and policy making (Mouratidis, 2021). Consequently, the question arises of what makes an urban environment liveable? Various studies (Bernetti et. al., 2020; Cao et. al., 2018; Mouratidis & Yiannakou, 2022) have attempted to understand the conditions of a liveable environment. Jacobs' (1961) emphasised the importance of the physical and spatial components of a city in creating vibrant street life. In addition, she stressed the importance of the human scale in urban planning and stated that design should be focused on the needs of people. In the light of her findings, the paradigm of planners and engineers shifted in the late 20th century (Markusen & Gadwa, 2010): from a modernist and rational-decision making approach towards sustainable development and the introduction of New Urbanism, the current foundation of planning strategies for creating liveable environments (Medeiros & Van Der Zwet, 2020).

As urban liveability in a neighbourhood is a product of both physical- and perceived neighbourhood characteristics. It is expected that art in public space, as a physical neighbourhood characteristic has an impact on urban liveability (Mouratidis & Yiannakou, 2022). Furthermore, several case studies show the positive influence of art in public space (APS) on the urban liveability within a neighbourhood (He & Gyergyak, 2021; Piñeira Mantiñán et. al., 2020). However, APS does not always lead to an increase of urban liveability (Martínez-Carazo et. al., 2021). According to Grodach et. al. (2014) the effect of APS depends on the involvement of residents in the implementation process. Since APS can be beneficial for urban liveability, it has the potential to be strategically deployed in urban development (Markusen & Gadwa, 2010). However, the influence of APS on urban liveability, including the implementation process, has not been fully investigated yet (Nurse-Brey, 2020).

This study will focus on APS at a neighbourhood scale and urban liveability, defined as subjective well-being (Mouratidis & Yiannakou, 2022). Understanding the contribution of the built environment on subjective well-being is essential knowledge for improving the quality of a neighbourhood (Bernetti et. al., 2020). Therefore, the aim of the study is to deepen the understanding of the relation between APS and urban liveability. Consequently, the conditions for using APS as a planning tool to improve urban liveability are explored. This study will contain a case study including two neighbourhoods: the Korrewegwijk in Groningen, and Kreuzberg in Berlin. Leading to the following research question:

In what way can urban liveability in a neighbourhood benefit from art in public space?

With the following sub-questions:

- I. What is the impact of art in public space on urban happiness?
- II. What is the impact of art in public space on urban satisfaction?
- III. What are the conditions of using art in public space as a planning tool?

2. Theoretical Framework

Urban Liveability

Urban liveability, defined as subjective well-being, can be measured with cognitive- and affective indicators at different spatial scales (Mouratidis & Yiannakou, 2022). This research will focus on urban liveability on a neighbourhood scale, measured with the cognitive indicator of *urban satisfaction*, one's overall contentment of the neighbourhood, and with the affective indicator of *urban happiness*, one's experienced feelings within the neighbourhood. Both are associated with subjective well-being and bring together the physical- and perceived neighbourhood characteristics which makes them useful indicators for urban liveability (Cao et. al., 2018).

According to Mouratidis (2021) the design of public space is important for urban liveability. Specifically places that encourage *place attachment*, a bond between a person and a place (Scannell & Gifford, 2010) and *social cohesion*, the process of the developing of well-being, sense of belonging and social participation within an inclusive community (Fonseca et. al., 2019) are beneficial for urban liveability. Besides the physical aspects of the neighbourhood design, social- contacts and activities are crucial for urban liveability. Because people are attached to places that foster social relationships, and group identity and over time, place becomes more meaningful because of social interactions (Carmona, 2019). So attachment is understood rather as the meaning to the physical features of a place (Scannell & Gifford, 2010).

Art in public space

Whereas public art used to be defined as ‘artistic sculptures in public space’, the concept has now become complex and lacks a clear definition (Cudny & Appelblad, 2019). Since the end of the twentieth century public art includes a wide range of art. It can be defined with the condition that places are either somehow publicly accessible or visible (Zebracki, 2017). Kwon (2002) described three different paradigms of public art: (1) art in public places, (2) art as public space, and (3) art in the public interest. This research focusses primarily on art in public places, specified as art in public space (APS).

Literature shows that APS is beneficial for place attachment, social cohesion and identity (Hall & Robertson, 2001; Małuj & Załuski, 2017; Piñeira Mantiñán et. al., 2020). As a matter of fact, APS is a multifaceted concept: on the one hand, it is part of the physical neighbourhood design, on the other hand it is part of perceived neighbourhood characteristics. Both are essential for urban liveability (Porta & Renne, 2005). Because of the dual relationship between APS, physical environment, and people it can be used for creating memory association, which is crucial for place attachment and placemaking (Nursey-Brey, 2020). In the same way interactive art projects and -installations in public space support participation and generate social interaction in neighbourhoods (Urbanowicz & Nyka, 2016). This effect is not only limited to the place itself. Places including interactive APS have seen to become connected, thus affecting a broader area or an entire neighbourhood (Müller, 2019). Besides the social function of APS, Cudny & Appelblad (2019) described six other functions of APS: artistic, symbolic, commemorative, political, religious, and marketing.

Implementation process

Due to the multifaceted character of APS, such as the various functions and benefits within a neighbourhood, it can be used strategically to improve urban liveability (Nursey-Brey, 2020). Markusen and Gadwa (2010) conclude from a literature review on US urban and regional planning that APS and artists play a key role in reshaping a neighbourhood. Furthermore, Małuj & Załuski (2017) state that through direct collaboration between residents and artists APS can generate revitalization within a deteriorated neighbourhood. Other studies, like Piñeira Mantiñán et. al. (2020) confirm the use of APS as an effective alternative tool for urban regeneration. Their case study shows the impact of The Meninas of Candido. This is a cultural grass roots event in which residents collaborate with local artists in the neighbourhood Candido in Ferrol (north-west of Spain). Because of the direct collaboration, this event has led to physical, social and economic revitalization in the former deteriorated neighbourhood. Piñeira Mantiñán et. al. (2020) conclude that in order to strengthen the urban liveability, the future of a neighbourhood should be designed with all stakeholders, including residents. According to Grodach et. al. (2014), the type of neighbourhood change as a result of APS is debated and seems to depend on the involvement of residents in the implementation approach. Similar to the findings of Piñeira Mantiñán et. al. (2020), Grodach et. al. (2014) states that projects with a bottom-up approach can improve the vitality of the neighbourhood. Whereas projects with a top-down economic rationale may lead to gentrification, which can be defined as the opposite of the intention of placemaking: shaping

places conducted by the needs of people (Hes et al., 2020). In order to use APS to support urban liveability, the implementation framework is crucial. Five main components for implementing a placemaking idea like APS have been identified by Darchen et al., (2020). Firstly, governance, which includes the policies and regulations necessary to manage and deliver the project. Secondly, stakeholders, being all the parties involved and their interests. Thirdly, resources, such as funding for the initiative. Then, timeline, being the time between the start and completion of the project. Finally, the maintenance of a project after completion should be considered in the implementation framework.

Conceptual model

Figure 1 shows the potential link between APS, as a physical neighbourhood characteristic and urban liveability (Porta & Renne, 2005). Additionally, APS influences perceived neighbourhood characteristics by strengthening place attachment (Urbanowicz & Nyka, 2016) and social cohesion (Markusen & Gadwa, 2010). However, the implementation process can moderate both relations (Grodach et. al., 2014). Thus, the implementation process can be seen as the conditions of using APS as a planning tool effectively in increasing urban liveability. Urban liveability is measured through cognitive and affective indicators of subjective well-being, being urban happiness and urban satisfaction (Mouratidis & Yiannakou, 2022).

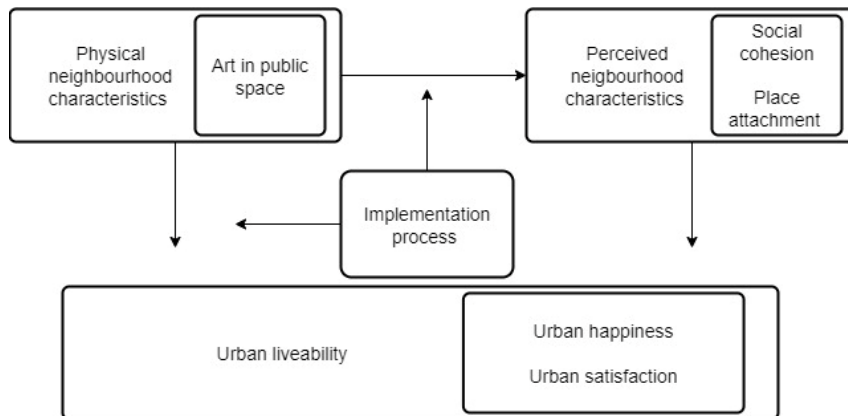

Figure 1: Conceptual model

Expectations

Based on the literature it is expected that:

- I. Art in public space has a positive influence on urban liveability
- II. Art in public space has a positive influence on the perceived neighbourhood characteristics
- III. The implementation process of art in public space influences the impact on urban liveability.

3. Methodology

The aim of this study is to investigate the relationship between urban liveability and APS and to create an understanding how APS can be used strategically to improve urban liveability within a neighbourhood. Because of the small size of this research and its explanatory character, an intensive research design is appropriate such as a qualitative analysis including a case study (Clifford et. al., 2016). As well as the use of triangulation (Taylor, 2016). The case study will focus on the Korrewegwijk in Groningen. In addition, a small comparison will be made with the neighbourhood of Kreuzberg in Berlin on the basis of a case study including mixed methods of observation and semi-structured interviews.

Case study area

This study consist of two case studies in the neighbourhood of Korrewegwijk in Groningen and the neighbourhood of Kreuzberg in Berlin. Both neighbourhoods hold APS, which makes them a suitable area for research (Kunstpunt, 2022; Xavier et. al., 2019). Table 1 shows some key characteristics of both neighbourhoods.

	Korrewegwijk	Kreuzberg
Surface (ha)	387	1040
Population (2020)	20 21	38 200
Population density (ha)	52.2	36.7
Average age	34	38.2
Unemployment rate (%)	7.4	16.7
	The Netherlands: 4.2	Germany: 7.7

Table 1 Key statistic's research area (Amt für Statistik Berlin Brandenburg, 2020; Gemeente Groningen, 2020)

Korrewegwijk

The Korrewegwijk is a pre-war built neighbourhood in the North-East of the city of Groningen. It consists of two smaller districts: Indische Buurt and Proffessorenbuurt. The neighbourhood was included the first social housing in the city of Groningen and has a history of working class inhabitants. Furthermore, art in public space is woven subtly into the neighbourhood. On one hand APS is part of the architecture of the neighbourhood. Also, various artworks are spread through the neighbourhood (Platform GRAS, 2022). Currently, the neighbourhood is part of the regeneration agenda of the municipality of Groningen due to its relatively low liveability index (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2020) The aim is to increase the quality of the neighbourhood in cooperation with the residents and other organisations (Gemeente Groningen, 2022). Therefore, the outcome of this research may be relevant for the further development of the neighbourhood.

Kreuzberg

The neighbourhood of Kreuzberg was built in the early 19th century and is located adjacent to the centre of Berlin, parallel to the river Spree (Figure 3). Kreuzberg can be seen as a creative and artistic hotspot. Diversity is an integral part of the identity of Kreuzberg because of its multicultural population (Xavier et. al., 2018). As a result of its location and vibrant atmosphere the process of gentrification took off in Kreuzberg, leading to, inter alia, increased housing prices and touristification (Merrill, 2021). A deeper understanding of the relation between APS and urban liveability as well as conditions for a strategic use of APS within planning can be relevant for this neighbourhood in order to tackle the problem of gentrification (Mateo-Babiano & Lee, 2020)

Data collection

Data will be collected through the use of semi-structured interviews, observations and desk-research. The use of semi-structured interviews fits the intensive research design and will provide the researcher an in-depth understanding (Longhurst, 2016). Since APS is connected to both physical- and perceived neighbourhood characteristics (Mouratidis & Yiannakou, 2022), an understanding of affection and emotions in relation to APS is crucial. In order to create an understanding of emotions and affection, the method of semi-structured interviews fits most. Emotions are expressed best through the use of talk-based qualitative methods (Anderson, 2016).

Observation also fits the small scale of this in-depth study (Laurier, 2016) as it provides the researcher an understanding of local processes by spending time in the research area, taking notes or talking to people. Also, it can give the researcher insights on details of spatial activities in relation to APS and the street-life in the neighbourhood. On the basis of desk research an overview will be developed, including APS within the research area. Also, desk-research can provide the researcher a valuable background including relevant literature (Healey & Healey, 2016). This background will consist of an identification of APS in the neighbourhood and will be used during the data collection and analysis. Altogether, the semi-structured interview, observation and desk-research provide the researcher an overall picture of the case (Taylor, 2016).

Kreuzberg data collection

The data in Berlin is collected in cooperation with other participants from STOURIE (Sustainable Transformation Of Urban Regions In Europe). STOURIE is a joint venture of Rijksuniversiteit Groningen, Humboldt University Berlin, Politecnico di Milano and Stockholm University funded by the Erasmus+ programme. The aim of this projects was to collect primary data in international research groups during a fieldwork week in the city of Berlin. The data collection for the Berlin part of this study was done in a smaller research group, consisting of M. Eriksson and O. Olsson from Stockholm University, and P. Tonak from Humbolt University. Within the research group members from Stockholm collected primary data with the use of observation and semi-structured interviews at the location of Park am Gleisdreieck. The other member collected data with the same methods at the location of Görlitzer Park (figure 2). Also, the semi-structured interviews with experts were conducted by different members of the research group. This is further explained in the appendices.

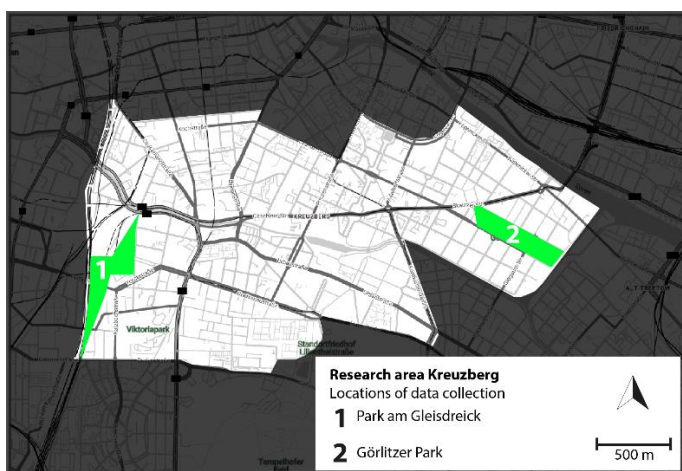

Figure 2 Research area Kreuzberg (Migchels, 2022)

Participant sampling

The interviewees are sampled in two categories. One category includes experts that were selected on the basis of (1) experience (2) connection with the neighbourhood (3) level of responsibility. The interviews conducted with the experts (table 2) provide the researcher a deeper understanding of the relationship between APS and urban liveability in the neighbourhood and the current implementation framework. The other category consists of respondents that were sampled as residents of the neighbourhood. This gives the researcher insight in the affective experience of APS and the neighbourhood.

Groningen

<i>Respondent</i>	Function
<i>MR</i>	Culture coach in Korrewegwijk, former chairman of Floreshuis and active member of the neighbourhood association GoeieBuurt
<i>BP</i>	Concern Director of Urban Development, Real Estate and Economic Affairs for the municipality of Groningen
<i>TH</i>	Program producer at Wijkmakers and founder of BuroKiek, a firm specialised in neighbourhood renewal
Berlin	
<i>SB</i>	Professor at Berlin University of Arts
<i>HB</i>	CEO of Urban Nation, vice chairman of non-profit foundation Berliner Leben and executive chairman of Berlin Real Estate Academy
<i>AS</i>	Berliner Leben, Foundation of Gewobag and Technical University of Berlin

Table 2 Respondents semi-structured interviews with experts

Ethical considerations

During the data collection, there are several ethical considerations to be aware of (Hay, 2016). Firstly, with regard to the conduction of the interviews. The interviewee has to be informed about the content of the research, the interview will only be recorded with the permission of the participant and the participant has the right to withdraw at any moment. Also, it is important to be aware of reactions and possible emotions the participant might have. Therefore, the interviews should take place in a comfortable and safe environment (Longhurst, 2016). Finally, the confidentiality should be taken in to account with regard to observation. Therefore, observation will be only done in public space and both the field notes and interviews are anonymised.

Data quality

Even though the data in this research is diligently collected, the validity should be considered during the analysis. Firstly, with regard to the interview the difference in language should be taken in to account (Smith, 2016). The interviews are conducted in either English, German or Dutch, depending on which language the given respondent is most comfortable with and allows most insightful information. However, during the translation and interpretation of the results certain nuances can be lost due to the language difference. Beside the language difference, the cultural difference between the Netherlands and Germany should be taken in to account. Secondly, the data collected and analysed are tied to the perception and the subjectiveness of the researcher. Specifically, the data derived from observation and affective data (Anderson, 2016; Laurier, 2016). Lastly, the representatives of the data should be taken in to consideration as a result of a small interview sample size and the bias as a result of sampling of participations during the observation.

Data analysis

After conducting the semi-structured interviews, the results were transcribed into written text (appendices ..). After this, the results were organized with the use of coding. Since coding can reveal patterns, categories and differences within the results, which allows the researcher to connect existing theories and abstract themes to the collected data. In this research three coding approaches of Strauss (1987) were used. First, open coding, which consists of unrestricted coding in the text. Then, axial coding, during which the identified codes have been grouped in different categories (appendices). Lastly, selective coding, which includes identifying the core of the categories and connecting the data with the theoretical framework. Subsequently, the results of the observation have been labelled and categorized, similar to the data from the semi-structured interviews. Together with the results the desk-research the collected data is analysed using a discourse analysis (Cope & Kurtz, 2016).

4. Results – Impact APS on urban satisfaction

Urban satisfaction refers to ones' contentment with the neighbourhood and includes both physical and perceived neighbourhood characteristics (Mouratidis & Yiannakou, 2022). As described in the conceptual model, APS as a physical neighbourhood characteristic is connected to perceived neighbourhood characteristics of place attachment and social cohesion. Via this connection, urban satisfaction is influenced by APS (Mouratidis, 2021).

Desk-research has identified APS within the Korrewegwijk (table 3, appendices) resulting in an overview of twenty-two artworks. This overview was used as a background during further data collection. From these artworks, three artworks stood out as *typical* for the Korrewegwijk (see results street-interview and table quotes in appendices). Firstly, *Rollebollen*, made by René de Boer. Secondly, *Man in Ligstoel*, made by Hans Mes and lastly *Kinder*, made by Mette Bus. An explanation of the fact that these art works were mentioned often could be that all three works are situated on a visible location in the Korrewegwijk. Also, the aesthetics of the artworks fit with the characteristics of the neighbourhood. Both are key features of the beneficial use of APS according to Cudny & Appelblad (2019). Often other APS were not recognized by respondents. According to the findings of Małuj & Załuski (2017) and Zebracki (2017) this could be a result of the fact that these artworks less visible, recognizable or fit less with the identity of the neighbourhood. Which fits with the quote of respondent MR:

By being aware, art becomes part of the identity of the neighbourhood and people say 'what a nice neighbourhood I live in' -MR

One key finding the significant role of identity as a perceived neighbourhood characteristic in relation to APS and urban liveability. This is in line with the findings of Scannell & Gifford (2010). The neighbourhood identity can be explained in two ways: one hand, the physical identity of the Korrewegwijk, including APS as a physical neighbourhood characteristic and on the other hand the social identity of the neighbourhood as a result of the social contact. The interview results show that APS has a positive influence on both the physical- and social identity of the neighbourhood, which fits with the findings of Hall & Robertson (2001). Respondent TH explains that APS can strengthen the relationship between people and their environment. This results in a symbolic function of APS and integrating APS into the identity of the neighbourhood.

I think that art in public space helps a lot in redesigning public space and in strengthening relationships with people in the environment, by shaping a place together. – TH

5. Results – Impact APS on urban happiness

Besides urban satisfaction, urban liveability consists of urban happiness, one's affective experience towards the neighbourhood (Mouratidis & Yiannakou, 2022). Cudny & Appelblad (2019) state that APS has different functions within public space. Some of these functions include affective behaviour and can be connected with urban satisfaction. For example, in the Korrewegwijk the artwork *Kinder*, by Mette Bus, fulfils both an artistic- and a symbolic function. Respondents explain that this work symbolized their *feelings of coming home*, also the aesthetics of the work were valued positively. In this way, APS contributes to strengthening the relationship between people and their environment. People tend to experience a stronger connection to a place when they are attached to the meaning that APS represents (Scannell & Gifford, 2010). Also, personal involvement within the process of creating APS and awareness of the story behind APS has a positive influence on urban happiness. This can be linked to the findings of Nursey-Brey (2020) stating that a place without a memory or association is just a blank place. Which fits with the quote of respondent TH:

Every time I pass the roundabout with the statue, I got feel like 'yes I'm home now' – TH

6. Results – Conditions APS as a planning tool

Literature shows that APS can be beneficial for urban liveability and has the potential to be used strategically as a planning tool (Cudny & Appelblad, 2019). But, its contribution to improving liveability depends on how APS is used, like BP stated in quote 29:

If art is well used, it contributes to improving the quality of all plans, the quality of vulnerable places and gives the neighbourhood regeneration an extra impulse – BP

This is in line with the findings Hall & Robertson (2001) and He & Gyergyak (2021) stating that APS can be used as a catalyst in order to tackle other problems. However, the effectiveness of APS depends on the implementation framework (Markusen & Gadwa, 2010). Three main conditions for the use of APS as a planning tool are reported by our respondents.

The first condition reported, is that current barriers have to be overcome. Currently the political attention toward APS is minimal, which results in a lack of mandate and resources. Renewed political attention can reconnect the mandate with the resources for APS. According to Darchen et al. (2020) governance and resources are part of the five main components of the implementation framework. Respondent BP explains:

There is enthusiasm for art, but it is institutionalised. Due to the tendering process; We have become completely lost in the rules. Also, there is no longer political attention for art -BP

The lack of political attention does not only slow down the process, it can also lead to new barriers. Other respondents report that their trust in the success of a project has decreased after cooperating in a slow process. So, before a next project can start, trust has to be won back. This shows not only the importance of governance and resources, also the importance of the time-line which is the third component of the implementation framework of Darchen et al. (2020).

Secondly APS has to be integrated within design- and planning -policies and strategies. Also, the use of APS has to be monitored by a special function within the municipality and neighbourhood regeneration projects. Currently, APS is not integrated within spatial policies- and strategies. As a result of this the use of APS hinges on individual commitment. Since resources are currently short and attention towards APS is generally low, individuals within projects often choose against the use of APS. This finding is in line with the results of the desk-research, in which all APS within the Korrewegwijk has been identified

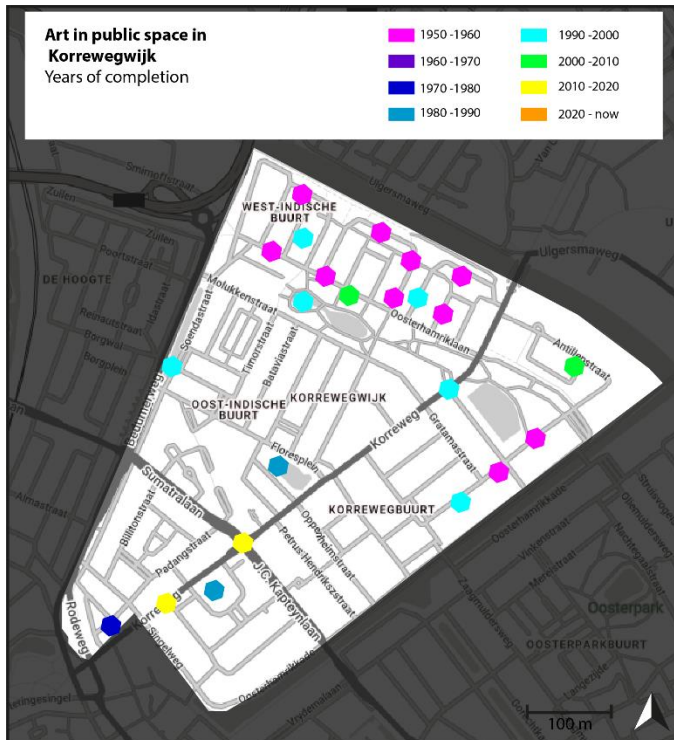

Figure 3 APS in Korrewegwijk (Kunstpunt, 2022)

Figure 3 shows that the use of APS is decreasing, which fits with the observation that APS is not integrated within spatial policies anymore. In order to use APS to its fullest potential respondent TH explains:

Art should be part of the design, management and maintenance of public space and could be used as a catalyst. Since it is an opportunity to increase involvement in the maintenance and management and the perception of one's environment – TH

Integration of APS within policies corresponds with the governance component of Darchen et al. (2020) as well. Also, it can create a path that is welcoming to grass-root initiatives. Currently many residents within the neighbourhood find it difficult to reach the municipality. Respondent MR has good personal connections within the municipality and admits that without them it would be difficult to get something done:

The municipality of Groningen does not function anymore, except for some individuals. I call them if I need something done. But beside them, the municipality has become a slow mill. – MR

Thirdly, APS is most beneficial with a bottom-up process that includes the neighbourhood (Piñeira Mantiñán et. al, 2020). APS can revitalize a neighbourhood when its residents are included in the process. Also, respondent BP states the importance of the involvement of the neighbourhood:

Condition one is the involvement of a group that wants to organise it, political support, support from the city council and support of the neighbourhood – BP (quote 24)

Because of the integration of the neighbourhood the process of creating APS becomes a process of creating memories and association. Both are crucial for place attachment, which improves urban liveability (Mateo-Babiano & Lee, 2020). Beside this, the involvement of the neighbourhood creates social interaction as well, which is beneficial for social cohesion (Fonseca et. al., 2019).

Lastly, the typology of APS is not most relevant. However, it is important that the APS fits with the characteristics of the place and its people. The process of creating APS is most relevant with regard to social cohesion, place-attachment, and identity and coherently to urban liveability (Markusen & Gadwa, 2010). A process that includes the neighbourhood should lead to an artwork with both a commemorative and a social function (Cudny & Appelblad, 2019). Like respondent TH explains:

You should always strive to create an artwork that fits with the character and atmosphere of the neighbourhood. However, the type of art is not the most important, but the process and the setting the borders are – TH

7. Results – Impact APS on urban liveability in Kreuzberg

According to Zebracki (2017) APS includes different expressions of art. This becomes apparent when comparing Kreuzberg and Korrewegwijk. In Korrewegwijk APS is primarily represented as single sculptures commissioned by the municipality. In Kreuzberg APS is primarily featured in murals and street-art (Xavier et. al., 2019). Despite the difference in type of art, the function in public space and the influence on urban liveability is similar.

The observational walks in Kreuzberg have shown that APS is more visible than in Korrewegwijk. Almost every street or place in Kreuzberg includes some sort of APS. As a result, respondents mentioned art often as a part of the physical identity of the neighbourhood as well as the social identity.

Different from the Korrewegwijk is the fact that the process of gentrification is present in the neighbourhood. However, since the size and type of neighbourhood differ, it is hard to explain this finding. According to Xavier et. al. (2019) the gentrification is a result of the reinforcement of the neighbourhood. Since this was done with the aim to attract the creative upper-class, instead of increasing the quality of the neighbourhood for the local inhabitants.

The lack of inclusion of residents in the process of placemaking, is not beneficial for social cohesion and place attachment (Mateo-Babiano & Lee, 2020). However, the impact of APS in Kreuzberg on social cohesion and place attachment is hard to generalise. From the interview results can be concluded that this differs from street to street. Also, the observations have shown that APS is used in the neighbourhood as a meeting spot for different type people and facilitates social interaction within the neighbourhood.

The influence of APS on urban happiness can be seen in the atmosphere of the neighbourhood. According to various respondents the atmosphere of Kreuzberg is defined by APS. Therefore, people tend to experience the neighbourhood as creative, open-minded, colourful, diverse and artistic. This feeling of freedom is what people are attached to and can be seen as a result of APS within the neighbourhood. Likewise, Carmona (2019) concluded that diversity of public space is key for residents to have the feeling of the right of the city. The diversity of APS within Kreuzberg, gives a diverse group of people the opportunity to have a feeling of belonging. So, a lesson that can be derived from

Kreuzberg is that a diverse representation of APS within the neighbourhood is beneficial for the urban happiness of a diverse population.

In order to use APS as a planning tool in Kreuzberg, similar conditions have been identified. Firstly, within Kreuzberg political-, institutional-, and economic barriers obstruct the optimal strategic use of APS. Conversely to Groningen, historic conditions have led to barriers within in the city; visible and invisible. As a result of these barriers, mentality differences within the city have been developed leading to difficulties in cooperation between different stakeholders.

Also, within the city there is a lack of political attention towards APS. Respondent BR explains:

It is hard to convince politics it is a good idea. Since there is no vision defined by the government – BR

According to Darchen et al. (2020) governance and resources are one of the five main components of placemaking. But since there is no vision nor policy defined by the government projects are often initiated by individuals connected to commercial organizations for personal benefit. A major difference with the Korrewegwijk is the amount of illegal street-art within the neighbourhood. Street-art is an individualistic expression of the underground scene within the neighbourhood. Since the neighbourhood is less organized than the Korrewegwijk, it is more difficult to include the local artist. As a result, projects that include APS do often not reach the local art community, even though Pineira Mantinan et. al. (2020) found that urban liveability benefits most from APS through close collaboration with local artists. The difference in size between the two neighbourhoods could be one explanation. In the Korrewegwijk, local artists are more included in creating APS. Another explanation could be the fact that the implementation framework used in the Korrewegwijk, follows more a community approach than Kreuzberg (Hes et al., 2020) as the municipality of Groningen actively involves citizens within policy making (Gemeente Groningen, 2022).

Furthermore, integrating APS in spatial policy-making may lead not only to an increase in spatial quality. APS may also be used as a catalyst to tackle other problems within the neighbourhood (Cudny & Appelblad, 2019). Similar to Groningen, the potential of APS within policy making is recognized but not integrated yet.

Art is a door opener, through the creativity you have the possibility to open up your mind – AS

8. Discussion and Conclusion

This study shows that APS has a positive influence on both urban satisfaction- and happiness. Consequently, on urban liveability as expected from theory (He & Gyergyak, 2021).

One key finding of this study is the importance of a bottom-up approach within the implementation process. Since the positive impact of APS starts already during the implementation process and is not just a result of APS. The results of this study show that the type of APS is not important, as long as it is visible and is coherent with the identity of the neighbourhood (Cudny & Appelblad, 2019). Through the use of a bottom-up approach, the APS will meet this conditions. Furthermore, a bottom-up approach generates social interaction during the implementation process which is beneficial for social cohesion and in this way improves urban liveability (Grodach et al., 2014).

Another key finding of this study is the fact that in order to use APS as planning tool, barriers obstructing the strategic use of APS have to be resolved. Firstly, the strategic use of APS is obstructed by the lack of political attention, resulting in a lack of mandate and shortage of resource within the implementation process. Secondly, the use of APS as a planning tool is obstructed by the fact that it is not integrated within planning policy. Therefore, the use of APS depends on individuals, and is not top-down stimulated or monitored. This, in combination with the lack of political attention and shortage in resources leads to a declaration of the implementation process. Striking, is the fact that these barriers are identified as a result of the semi-structured interviews in both Groningen as in Berlin.

These findings show the relevance of the five main components of the implementation framework identified by Darchen et al. (2020). It comes clear that in both Berlin and Groningen not all five components are present and therefore APS is to its full potential used, in order to improve urban liveability. Different from Korrewegwijk, is the presence of gentrification as a negative result of APS in the neighbourhood of Kreuzberg. This can be explained by the fact that within the neighbourhood of Kreuzberg APS is integrated into commercial projects that do not include the local artist or residents. The absence of a bottom-up, community oriented approach may lead to gentrification, according to Grodach et al. (2014).

Furthermore, the comparison between Kreuzberg and Korrewegwijk resulted in an interesting insight on the role of identity in relation to APS and urban liveability. Since APS has a strong visible presence in Kreuzberg, the residents tend to experiences APS as a larger proportion of the identity of the neighbourhood than in the Korrewegwijk, which follows the expectations of Kwon (2002).

In conclusion, urban liveability can benefit most from APS when it is implemented with a bottom-up approach. Furthermore, in order to use APS as a planning tool current barriers obstructing the strategic use have to be overcome. This includes a renewed political attention and an integration of APS within policy. As expected, the results of this study show that APS has a positive impact on both urban liveability and the perceived neighbourhood characteristics and the impact of APS depends of the implementation process.

Reflecting on the outcomes, this study explored the relationship between APS and urban liveability, resulting in a deeper understanding in what way urban liveability can benefit from APS. Furthermore, this study identified successfully conditions for using APS as a planning tool. The use of a case study as a method fits well with the aim of this research, however due to the small size of the study the results are hard to generalize. A valuable element of this study is the use of a case study including mixed methods and a comparison with Kreuzberg. Resulting in one of the key findings, the identification of similar barriers obstructing the strategic use of APS in both cases. This finding can be a starting point for further research in order to generalize conditions for APS as a planning tool and developing APS

integrated planning policies. But this method is not used to its fullest potential. The conduction of more semi-structured interviews with both residents and experts, and a more intensive observation, including for example participation within implementation process of APS could provide more insights. Also, further research including different spatial scales is recommended, since this study is limited to the neighbourhood scale. As well as, further research towards the relationship of APS, urban liveability and identity. Since identity, as perceived neighbourhood characteristic is related to both the perceived neighbourhood characteristics of social cohesion and place attachment and to APS. The different use of APS in the Korrewegwijk and Kreuzberg resulted into a different relationship between identity and APS. Understanding the role of identity within different spatial scales and diverse groups within the population, as well as the implementation process on different spatial scales is relevant in using APS strategically as a planning tool.

9. Bibliography

- Amt für Statistik Berlin Brandenburg. (2020). *Einwohnerinnen und Einwoher im Land Berlin*.
- Anderson, B. (2016). Researching Affect and Emotion. In *Key Methods in Geography* (Third). SAGE.
- Bernetti, I., Alampi Sottini, V., Bambi, L., Barbierato, E., Borghini, T., Capecchi, I., & Saragosa, C. (2020). Urban Niche Assessment: An Approach Integrating Social Media Analysis, Spatial Urban Indicators and Geo-Statistical Techniques. *Sustainability*, *12*(10), 3982. <https://doi.org/10.3390/su12103982>
- Cao, X., Wu, X., & Yuan, Y. (2018). Examining Built Environmental Correlates of Neighborhood Satisfaction: A Focus on Analysis Approaches. *Journal of Planning Literature*, *33*(4), 419–432. <https://doi.org/10.1177/0885412218765443>
- Carmona, M. (2019). Principles for public space design, planning to do better. *URBAN DESIGN International*, *24*(1), 47–59. <https://doi.org/10.1057/s41289-018-0070-3>
- Clifford, N. J., Cope, M., Gillespie, T., French, S., & Gill, V. (2016). Getting Started In Geographical Research: How This Book Can Help. In *Key Methods in Geography* (Third). SAGE.
- Clifford, N. J., Cope, M., Gillespie, T. W., & French, S. (Eds.). (2016). *Key methods in geography* (Third edition). SAGE.
- Cope, M., & Kurtz, H. (2016). Organizing, Coding and Analyzing Qualitative Data. In *Key Methods in Geography* (Third). SAGE.
- Cudny, W., & Appelblad, H. (2019). Monuments and their functions in urban public space. *Norsk Geografisk Tidsskrift - Norwegian Journal of Geography*, *73*(5), 273–289. <https://doi.org/10.1080/00291951.2019.1694976>
- Darchen, S., Johnson, L., Sipe, N., & Mongard, J. (2020). Project Implementation. In *Placemaking fundamental for the built environment*. Palgrave Macmillan.
- Fonseca, X., Lukosch, S., & Brazier, F. (2019). Social cohesion revisited: A new definition and how to characterize it. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, *32*(2), 231–253. <https://doi.org/10.1080/13511610.2018.1497480>

Gemeente Groningen. (2020). *Gronometer*. <https://groningen.buurtmonitor.nl/>

Gemeente Groningen. (2022). *Groninger Wijkvernieuwing*.

<https://gemeente.groningen.nl/groninger-wijkvernieuwing>

Grodach, C., Foster, N., & Murdoch, J. (2014). Gentrification and the Artistic Dividend: The Role of the Arts in Neighborhood Change. *Journal of the American Planning Association*, 80(1), 21–35.

<https://doi.org/10.1080/01944363.2014.928584>

Hall, T., & Robertson, I. (2001). Public Art and Urban Regeneration: Advocacy, claims and critical debates. *Landscape Research*, 26(1), 5–26. <https://doi.org/10.1080/01426390120024457>

Hay, I. (2016). On Being Ethical in Geographical Research. In *Key Methods in Geography* (Third).

SAGE.

He, H., & Gyergyak, J. (2021). Enlightenment from street art activities in urban public space. *Pollack*

Periodica, 16(1), 169–175. <https://doi.org/10.1556/606.2020.00177>

Healey, M., & Healey, R. L. (2016). How to Conduct a Literature Search. In *Key Methods in Geography* (Third). SAGE.

Hes, D., & Hernandez-Santin, C. (Eds.). (2020). *Placemaking fundamentals for the built environment*.

Palgrave Macmillan.

Hes, D., Mateo-Babiano, I., & Lee, G. (2020). Fundamentals of Placemaking for the Built Environment:

An Introduction. In *Placemaking fundamentals for the built environment*. Palgrave Macmillan.

Jacobs, J. (2011). *The death and life of great American cities* (50th anniversary ed., 2011 Modern

Library ed). Modern Library.

Kunstpunt. (2022). *Kunst op straat in Groningen*. [https://www.kunstpuntgroningen.nl/kunst/kunst-](https://www.kunstpuntgroningen.nl/kunst/kunst-op-sstraat/de-collectie/?filters=W3sidHlwZSI6ImRpc3RyaWN0liwidmFsdWUiOjU5N31d&defaults=0)

[op-sstraat/de-](https://www.kunstpuntgroningen.nl/kunst/kunst-op-sstraat/de-collectie/?filters=W3sidHlwZSI6ImRpc3RyaWN0liwidmFsdWUiOjU5N31d&defaults=0)

[collectie/?filters=W3sidHlwZSI6ImRpc3RyaWN0liwidmFsdWUiOjU5N31d&defaults=0](https://www.kunstpuntgroningen.nl/kunst/kunst-op-sstraat/de-collectie/?filters=W3sidHlwZSI6ImRpc3RyaWN0liwidmFsdWUiOjU5N31d&defaults=0)

Kwon, M. (2002). *One place after another: Site-specific art and locational identity*. MIT Press.

Laurier, E. (2016). Participant and Non-participant Observation. In *Key Methods in Geography* (Third).

SAGE.

- Longhurst, R. (2016). Semi-structured Interviews and Focus Groups. In *Key Methods in Geography* (Third). SAGE.
- Madureira, A. M. (2015). Physical planning in place-making through design and image building. *Journal of Housing and the Built Environment*, 30(1), 157–172.
<https://doi.org/10.1007/s10901-013-9381-2>
- Małuj, J., & Załuski, D. (2017). Emotional and Social Potential of Art in the City. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 245, 042074. <https://doi.org/10.1088/1757-899X/245/4/042074>
- Markusen, A., & Gadwa, A. (2010). Arts and Culture in Urban or Regional Planning: A Review and Research Agenda. *Journal of Planning Education and Research*, 29(3), 379–391.
<https://doi.org/10.1177/0739456X09354380>
- Martínez-Carazo, E.-M., Santamarina-Campos, V., & de-Miguel-Molina, M. (2021). Creative Mural Landscapes, Building Communities and Resilience in Uruguayan Tourism. *Sustainability*, 13(11), 5953. <https://doi.org/10.3390/su13115953>
- Mateo-Babiano, I., & Lee, G. (2020). People in Place: Placemaking Fundamentals. In *Placemaking fundamentals for the built environment*. Palgrave Macmillan.
- Medeiros, E., & Van Der Zwet, A. (2020). Evaluating Integrated Sustainable Urban Development Strategies: A methodological framework applied in Portugal. *European Planning Studies*, 28(3), 563–582. <https://doi.org/10.1080/09654313.2019.1606898>
- Merrill, S. (2021). Buffing and buffering Blu: The societal performance of street art, heritage erasure and digital preservation in Berlin. *International Journal of Heritage Studies*, 27(6), 601–616.
<https://doi.org/10.1080/13527258.2020.1843522>
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. (2020). *Leefbaarometer*.
<https://www.leefbaarometer.nl/home.php>
- Mouratidis, K. (2021). Urban planning and quality of life: A review of pathways linking the built environment to subjective well-being. *Cities*, 115, 103229.

<https://doi.org/10.1016/j.cities.2021.103229>

Mouratidis, K., & Yiannakou, A. (2022). What makes cities livable? Determinants of neighborhood satisfaction and neighborhood happiness in different contexts. *Land Use Policy*, *112*, 105855.

<https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2021.105855>

Müller, A.-L. (2019). Voices in the city. On the role of arts, artists and urban space for a just city.

Cities, *91*, 49–57. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2018.04.004>

Nursey-Brey, M. (2020). The ART of Engagement Placemaking for Nature and People in Cities. In

Placemaking fundamentals for the built environment. Palgrave Macmillan.

Piñeira Mantiñán, M. J., Durán Villa, F. R., & López Rodríguez, R. (2020). Citizen Action as a Driving Force of Change. The Meninas of Canido, Art in the Street as an Urban Dynamizer.

Sustainability, *12*(2), 740. <https://doi.org/10.3390/su12020740>

Porta, S., & Renne, J. L. (2005). Linking urban design to sustainability: Formal indicators of social

urban sustainability field research in Perth, Western Australia. *URBAN DESIGN International*, *10*(1), 51–64. <https://doi.org/10.1057/palgrave.udi.9000136>

Scannell, L., & Gifford, R. (2010). Defining place attachment: A tripartite organizing framework.

Journal of Environmental Psychology, *30*(1), 1–10.

<https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2009.09.006>

Smith, F. M. (2016). Working in Different Cultures and Different Languages. In *Key Methods in*

Geography (Third). SAGE.

Strauss, A. (1987). *Qualitative Analysis for Social Scientists*. Cambridge University Press.

Taylor, L. (2016). Case Study Methodology. In *Key Methods in Geography* (Third). SAGE.

Tulin, M., Volker, B., & Lancee, B. (2021). The same place but different: How neighborhood context

differentially affects homogeneity in networks of different social groups. *Journal of Urban Affairs*, *43*(1), 57–76. <https://doi.org/10.1080/07352166.2019.1578176>

Urbanowicz, K., & Nyka, L. (2016). Interactive and Media Architecture – From Social Encounters to

City Planning Strategies. *Procedia Engineering*, *161*, 1330–1337.

<https://doi.org/10.1016/j.proeng.2016.08.597>

Xavier, I., Virtudes, A., & Ochoa, R. (2019). Public Art Advancing Urban Context Transformations: Kreuzberg (Berlin). *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 471, 092043.

<https://doi.org/10.1088/1757-899X/471/9/092043>

Zebracki, M. (2017). *Homomonument* as Queer Micropublic: An Emotional Geography of Sexual Citizenship: *HOMOMONUMENT AS QUEER MICROPUBLIC*. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie*, 108(3), 345–355. <https://doi.org/10.1111/tesg.12190>

Zeng, X., Yu, Y., Yang, S., Lv, Y., & Sarker, M. N. I. (2022). Urban Resilience for Urban Sustainability: Concepts, Dimensions, and Perspectives. *Sustainability*, 14(5), 2481.

<https://doi.org/10.3390/su14052481>

10. Appendices

Art in public space – Korrewegwijk

	Artwork	Description
1	<i>Man in ligstoel</i> (1984) Hans Mes	<i>Man in ligstoel</i> is a sculpture located at Floresplein. Originally made in the context of the urban renewal of de Indische Buurt. The sculpture is on one hand inspired by the life of colonials in Batavia and on the other hand on the identity of the neighbourhood which was home at the time to many junkies. Mes united the two images in one sculpture. According to him both figures are overexploiting: the colonists on the wealth of the colony and the junk on its own body.
2	<i>Afsluitbomen</i> (1994) Trudi van den Berg and Jos Steenmeijer	The artwork consists of six fences at the Oosterhamriklaan that give access to the bicycle sheds. The trees keep out unwanted in a friendly manner.
3	<i>Circus Clyde Take You On A Journey</i> (2018) Klaas Lageweg	Graffiti mural at the entrance of the parking lot Circus at the Korreweg. The starting point of the artwork was to make a connection between the name of the parking lot and the history of the area.
4	<i>De Rode Loper</i> (1999) Gabriëlle Kroese	Art in the road at the Arubastraat, Marowijnestraat and Sabastraat. It is designed in the shape of a carpet at the firebreaks of three residential blocks as a warm welcome for the residents. To reinforce that image, there is a doorman at the end of each runner in Dutch tradition.
5	<i>De Vier Jaargetijden</i> (2008) Jenne Hoekstra	Art work on building in the Antillenstraat. The works are designed for the four facades of the end of the walls of the housing blocks and form a unity.
6	<i>Handel en Industrie</i> (1955) Anno Smith	Porch decorations at the Oosterhamriklaan that mainly represent everyday objects and scenes. These statues represent trade and industry.
7	<i>Heelal, Aarde, Zee, Stad, Land</i> (1952) Anno Smith	Porch decorations at Westindischekade representing the universe, earth, sea, city and land
8	<i>Kinder</i> (2012) Mette Bus	Sculpture at the roundabout at Korreweg representing a naked mother with one child in her arms and the other by the hand. The statue was chosen by the residents of the neighbourhood. Also, the idea was initiated by a resident.
9	<i>Passage</i> (2006) Annelies Dijkman	<i>Passage</i> is a covered passageway on the large square near the Vensterschool. It consists of a wooden roof that forms a connecting route between the various school buildings. In 49 places the wood is interrupted by a coloured glass plate on which a part of the world map can be recognized. In cooperation with the Vensterschool and the architectural office, CBK Groningen issued an art commission, in which the intensification of the Vensterschool's farm-like environment and the perception of children of primary school age formed the starting points.

10	<i>Reliëf van vrouw met bloemenmand</i> (1958) Anno Smith	Porch decoration of a woman with flower basket at Bonairestraat.
11	<i>Rollebollen</i> (1983) René de Boer	René de Boer made the <i>Rollebollen</i> as part of the Fine Arts Regulation (BKR). De Boer himself came up with the idea of placing the balls on Bernoulliplein. Since he wants his work to be used to narrow the gap between the public and art. The spheres now often serve as goalposts when playing football. The artist sees the dents on them as a natural process of wear and tear. The balls are made of sheets of messing welded together and have a diameter that varies from 90 to 150 centimetres. They are filled with different materials such as wood sticks, sand and marbles. This gives them each their own sound, which can be heard when they start moving. The balls, which were connected by a chain, were rolled through the city several times - as a kind of performance - during which the sound and movement game came to life. Eventually, they were given a permanent place on the large playing field on Bernoulli Square.
12	<i>Tableaus met ambachtslieden</i> (1950) Anno Smith	Tableaus with craftsman at Soendastraat, Palembangstraat and Mollukkenstraat
13	<i>Tableaus met plant en diermotieven</i> (1950) Anno Smith	Tableaus with plants and animal patterns at Arubastraat and Paramaribostraat
14	<i>Tableaus met tropische voorstellingen</i> (1950) Anno Smith	Tableaus with tropical displays at Surinamestraat
15	<i>Reliëfs van mensfiguren met bloem en vogel</i> (1957) Mattheus Meester	Reliefs of human figures with flower and bird at Oosterhamriklaan. The flower and the bird refer to the meadows that were there before the West India neighbourhood was built. The two reliefs were commissioned by housing association Volkshuisvesting
16	<i>Werkmanbrug</i> (1998) Hans Rikken	The <i>Werkmanbrug</i> is a monument at Bedumerweg to the printer and artist Hendrik Nicolaas Werkman, who was murdered on 10 April 1945, by accomplices of the Sicherheits Dienst. The art work has the shape of a suspension bridge and consists of sixteen stainless steel plates from which figures have been punched. These punched out shapes refer to the stencils with which Werkman often worked. The row of punched plates forming a bridge was inspired by the rows of newspapers that come off the printing presses one after the other. This makes the sculpture a tribute to both the artist and the printer Werkman.
17	<i>Zitknobbels</i> (1975) René de Boer	<i>Zitknobbels</i> is a viewing, sitting, lying and playing object at Beren. Under the sculpture are castors and nylon sliding plates that make it possible to roll the work of art from its place. And because the sculpture hinges in the middle, it can also be given another shape

18	<i>Zon en Maan</i> (1994) Wia van Dijk	The sculpture at Surinamestraat is composed of two elements; an open ellipse representing the sun and the crescent-shaped closed part, the moon. These two elements together form 'the eye', which symbolises the eternal presence of the sun and the moon.
19	<i>No title</i> (1992) Huib Fens	Seen from a distance, the matt-grey steel sculpture at Korreweg conjures up associations with a mammoth, or - in the right light - with a lion that has captured an antelope. On approach, the sculpture, which consists roughly of two planes, takes on a more abstract form. The planes, each of which is made up of two parts, are slightly offset from one another, but they do fit together. The artist has made good use of the most important sightlines. The sculpture has been placed so that it widens, as it were, for those who approach it from the front. Through the movement of the viewer, the sculpture gains depth and the planes function as decors with openings that offer glimpses into the space behind.
20	<i>No title</i> (2006) Kees Wiersema	The twelve paintings at Atjehstraat can be divided into four series of three and together they tell a story. Because the blind walls of the gates between Deliplein and Atjehstraat were constantly defaced with graffiti, housing corporation De Huismeesters decided to embellish the gates with a work of art. Initially the intention was that the local residents would make the works of art, but because this did not yield enough material, Kees Wiersema was commissioned to make twelve panels.
21	<i>No title</i> (1969) Mattheus Meesters	The artwork represents two figures mirrored upside down. The work is popularly known as 'bouncing children'. The Centrum Beeldende Kunst (CBK) found a new location for it on Sabangplein in 2003. Since the square, which dates from 1910/'11, was reconstructed in 2002. It now has two lanes of traffic and a central reservation with a row of trees on either side. The sculpture by Meesters is an artistic contribution to the joint effort by Stichting Intensief Beheer Kop Indische Buurt and the local residents to improve the quality of life.
22	<i>No title</i> (1954) Mattheus Meesters	A sculpture of a standing young woman holding a ripening fruit at Mollukenstraat.

Table 3: Overview APS Korrewegwijk (Kunstpunt, 2022)

Interview guide – Dutch

Inleiding

Korte toelichting op het onderzoek, onderzoeksvraag en opzet van dit interview

Deel I: leefbaarheid in de stad

Wijkenmerken

1. Wat vindt u van de invulling van de openbare ruimte in de Korrewegwijk?
2. Wat zijn volgens u typerende plekken binnen de Korrewegwijk?
3. Waar liggen volgens u ruimtelijke kansen binnen de Korrewegwijk?

Wijkervaring

4. Hoe zou u de identiteit van de Korrewegwijk beschrijven?
5. Op wat voor manier verschilt de Korrewegwijk van andere wijken in Groningen?
6. Hoe is het contact met de bewoners binnen deze wijk?
7. In hoeverre voelt u zich verbonden met de in kunst/deze wijk?

Deel II: Kunst in de openbare ruimte

8. Welke voorbeelden kent u van kunst in de openbare ruimte in de Korrewegwijk?
9. Op welke manier kan kunst volgens u de relatie tussen mens en de omgeving versterken?
10. Wat zouden voorwaarden kunnen zijn voor het gebruik van kunst in de openbare ruimte?

Deel III: Implementatie proces

11. Hoe verloopt de samenwerking tussen u en andere betrokkenen rondom een project?
12. Hoe is de relatie tussen bewoners(organisaties) en beleidsvoerders?
13. In hoeverre verschilt de uitkomst van een project als initiatief vanuit de wijk met een project top-down?
14. Welke barrières ervaart u tijdens de uitvoering van een project?
15. In hoeverre gebruikt u kunst en cultuur strategisch binnen uw werk?
16. Wat is idealiter de rol van kunst binnen de wijkvernieuwing?

Einde interview, ruimte voor eventuele aanvullingen. Heel erg bedankt dat u de tijd hebt genomen

Interview guide – English

Introduction

Brief explanation of the research, research question and structure of this interview

Part I: liveability in the city**Neighbourhood characteristics**

1. What do you think about the filling in of the public space in the Korrewegwijk?
2. What are according to you typical places in the Korrewegwijk?
3. What are, in your opinion, the spatial opportunities in the Korrewegwijk?

Neighbourhood experience

4. How would you describe the identity of the Korrewegwijk?
5. In what way does the Korrewegwijk district differ from other districts in Groningen?
6. How is the contact with the residents in this neighbourhood?
7. To what extent do you feel connected to art/this neighbourhood?

Part II: Art in public space

8. Which examples do you know of art in the public space in the Korrewegwijk?
9. In what way do you think art can strengthen the relationship between people and their environment?
10. What could be the conditions for the use of art in public space?

Part III: Implementation process

11. How does the cooperation between you and others involved in a project work?
12. How is the relationship between residents (organisations) and policy makers?
13. To what extent does the outcome of a project as a neighbourhood initiative differ from a top-down project?
14. What barriers do you experience during the implementation of a project?
15. To what extent do you use art and culture strategically in your work?
16. What should ideally be the role of art in neighbourhood renewal?

Observation table

*Date, time,
location*

		Age categories	
Child			
Young adult			
Middle age			
Elderly			
Activity	Alone	Group	Notes
<i>Sports</i>			
<i>Relaxing</i>			
<i>Working</i>			

Table 4 Observation table

Transcript I

Topic: Art in Public Space and urban liveability

Research Question: 'In what way can urban liveability benefit from art in public space?'

Interviewer (i): Aaron Migchels

Interviewee (r): MR

Date: 13/04/2022

Length: 44 min

Verbal Consent: Yes

I: Wat is uw achtergrond hier in de wijk en hoe lang woont u hier?

R: Ik woon al sinds 1993 in de wijk, dat is lang. Ik heb toen een huis gekocht en werkte in de hulpverlening, als een manager van een van een organisatie die mensen opvingen die het zelf niet konden. Ook huiselijk geweldzaken, heel erg in de zorg eigenlijk. Ik ging toen ik hier net kwam wonen had ik twee kleine kinderen, ging elke ochtend de stad uit naar Emmen, want daar werkte ik en ik kwam 's avonds om zes uur weer terug. Toen deed ik eigenlijk niets in de wijk, ik kende de burens. Ik herinner me goed dat in mijn straat, de Riouwstraat, op een bepaald moment de riolering werd vervangen. De kinderen hebben nog nooit zo'n leuke tijd gehad als toen. Want er was zand, er lag hout, er werden hutten gebouwd, het was fantastisch. Dat zijn dingen waarvan ik denk dat zou heel mooi zijn, dat je meer plekken hebt, die zijn er ook wel, in onze straat is ook een speeltuintje. Dat hebben we zelf bij de gemeente uitgezocht, want er wonen best wel weer kleine kinderen. Ik gun iedereen een Riouwstraat. Waarom? Omdat we hebben een straat app, het zijn ongeveer negentig woningen, het is niet zo'n grote straat. Ik merk wel als er iets is, iemand heeft iets nodig dan appen we dat en dan is er altijd wel iemand die zegt: 'oh kom maar langs, of dat heb ik nog wel'. Dat geeft een geborgen gevoel. Dat vind ik wel heel leuk. Wij leven nu in een veel te groot huis, het zijn samengevoegde huizen: een benedenwoning waar vroeger een gezin woonde en een bovenwoning waar vroeger een gezin woonde. In de benedenwoning heeft een familie gewoond, een vrouw kwam langs en zei ik heb hier vroeger gewoond met vier kinderen op zestig vierkante meter. Ja zegt ze, we sliepen gewoon in de kamer, dat kon niet anders. Dat was wel leuk om dat eens te horen, want die woningen zijn gebouwd in 1910. Zo lang woon ik er.

I: Wat is de identiteit van de wijk

R: Het zijn eigenlijk allemaal buurtjes. Ik woon daar in dat stukje, ik kan makkelijk van mijn straat naar de supermarkt, alles is dichtbij. Maar ik ken bijvoorbeeld weinig mensen van de Oosterhamriklaan. Wel eens, er zit daar een naaiatelier daar kom ik wel eens. Maar het zijn eigenlijk allemaal wijkjes op zich.

Daarom heb ik me aangesloten bij GoeieBuurt, want daar in de wijkjes op zich moet je het gevoel krijgen van 'ja ik heb leuke mensen om me heen, ik kan eens een praatje maken.' Daarom zou ik het leuk vinden als er her en der een tafel van hout, met stoelen komen dat je daar meer elkaar gaat opzoeken. Want we zijn de afgelopen dertig jaar heel erg geïndividualiseerd, dat vind ik wel jammer.

I: Dus u ziet echt een verandering in de afgelopen dertig jaar, betreft de saamhorigheid in de wijk?

R: Ja ik zie dat veel mensen, net als ik toen, die buiten de stad werken hebben zich niet echt er mee bemoeien. Dat deed ik ook, want ik had ook wel andere dingen te doen. Dat is ook wat de gemeente graag wil, is dat we meer naar elkaar omkijken. Dat geeft een geborgen gevoel. Noaberschap.

I: Wat vindt u van de voorzieningen in de wijk?

R: Dat vind ik op zich wel goed. Er is aandacht voor speelplekjes. Als je dat aanvraagt zeggen ze vrij makkelijk dat kan wel. Bijvoorbeeld: Mollukkenplantsoen, daar wilden we ook iets met kunst dingen gaan doen, met de bomen. Dat was een heel leuk idee, maar dat ging allemaal niet door. Dus er zijn wel hobbels. Dat moeten we respecteren, maar was wel handig dat we dat van te voren hadden geweten. Er gebeurt wel iets daar in het Molukkenplantsoen, want er wonen heel veel mensen om heen. Heb daar twee dagen gezeten en met veel mensen gepraat over hun hondjes. Dat was wel leuk. Daar zou je meer mee kunnen doen. Waarom doe ik dat? Om te peilen welke mensen komen hier, hebben die betrokkenheid bij de wijk? Daar kom ook wel wat uit van mensen die iets willen betekenen voor de wijk. Dus zo scharrel ik wat mensen op die het leuk vinden om mee te denken en te doen.

I: Waar in de wijk is er veel mogelijkheid voor verbetering?

R: In de wijk de Hoogte daar zijn heel veel huurwoningen, dat is wel een verschil. Ik woon in een koopwoning, eigenlijk is die hele Riouwstraat koop, hoewel daar wel heel veel studenten zijn komen te wonen. We willen als bewoners daar ook iets aan doen, mensen daarop attenderen dat je niet om twaalf uur nog, ze rennen over de daken heen, hebben overal dakterrassen, daar willen we wat op een leuke manier mee doen. We hebben in de Hoogte, dat zijn kleine huizen, mensen die niet veel geld hebben, sluiten zich ook wat op, zijn mensen die uit andere landen komen en de taal niet kennen. Dat vind ik wel zorgelijk, hoe ga je daar mee om?

Er is een volwassenfonds in het leven geroepen, dat bewoners met weinig geld kunnen sporten, schilderen, dansen. Mensen kunnen zich melden bij mij, dat vind ik wel heel leuk, bijvoorbeeld een jonge vrouw die zegt ik ben ziek geweest heel lang, maar ik zou graag wat willen doen om tussen de mensen te komen, spreekt heel moeilijk Nederlands. Uiteindelijk gaat ze olieverf schilderen. Dat zijn mooie dingen. Maar je ziet ook wel in de Hoogte dat heel veel deuren gesloten blijven. Dat was ook al toen ik hier kwam wonen?

I: Wat zijn plekken in de wijk die u als prettig ervaart?

R: Het Floreshuis, ben geen voorzitter meer, maar heb dat acht jaar gedaan. Er zijn leuke ontmoetingsplekken. Voor de kinderen is er veel, wat ze kunnen doen er komt een mooi zomerprogramma aan.

Ik zag dat laatst in een andere wijk een hele grote kaart, dat je kon zeggen oh dat is mijn huis. Dat dan beneden in het Floreshuis. Dan zie je ook wel dat bepaalde hebben mensen het heel leuk met elkaar, maar in bepaalde straten zeggen mensen, 'nou ik ken mijn buurman niet'. Maar goed ik snap ook dat je niet kunt zeggen: je moet naar je buurman.

I: Voelt u zich verbonden met de kunstwerken in de wijk?

R: Ja, afgelopen winter hebben we samen met de bewoners een raamexpositie gehad. Dat zou eigenlijk hier (Floreshuis) plaatsvinden maar dat kon niet in verband met Corona. Dus we dachten laten we de kunstenaars vragen het achter hun raam op te hangen. Het was een groot succes. We hebben het afgelopen winter weer gedaan. Maar toen hebben we wel alle openbare kunstwerken in beeld gebracht. Je kon met je telefoon scannen, bij Kunstpunt. Heel veel mensen zeiden dat ze niet wisten dat dit in de wijk was. Mensen hebben met nieuwe ogen naar de wijk gekeken.

Ik heb acht kunstwerken uitgezocht en in kaart gezet. Mensen staan er niet meer bij stil. Nu zien mensen het echt. Dus door het bewust zijn wordt de kunst onderdeel van de identiteit van de wijk en dat mensen zeggen 'wat woon ik in een leuke wijk eigenlijk'.

I: Merkt u dat er behoefte is voor meer kunst in de wijk?

R: Afgelopen zomervakantie hebben we samengewerkt met het Groninger Museum. Een heel mooi project: twee kunstenaars uit Rotterdam zouden een kunstwerk maken, een drijvend kunstwerk. Dus via via kwam het ter sprake dat de man van het Groninger Museum zei: 'we zoeken een vijver'. Dus ik zei 'wij hebben een vijver'. Dus hier heeft op een bepaald moment een hele grote badeend gedreven met een guppie erbij. Wij hebben ervoor gezorgd dat kinderen het hebben geschilderd. Er hebben 25 meegeholpen met het ontwerp en het schilderen. Maar we hebben wel goed toegekeken dat het wel netjes gebeurde. Dat was een heel mooi project in de wijk uitgevoerd. De bad-eend kwam uit Rotterdam, die kregen we eerst niet uit de vrachtwagen. Dat was al een heel spektakel. Dan merk je als er een heel spektakel is dan komen allemaal mensen kijken. Dus ik denk wel eens soms moet je iets verzinnen, iets gek, dat iedereen denkt 'waarom staat het hier?' Dat je een soort oploop je organiseert. Dat is wel iets waardoor mensen makkelijker met elkaar praten en het leuk vinden.

Dus dan creëer je een ontmoetingsplek rondom een kunstwerk. Een opening, dan nodig je iedereen uit. Dat was een groot succes en verbind wel. Heel veel mensen waren teleurgesteld dat hij weg is, die eend dobert nu bij het Groninger Museum.

Ook hadden we een keer heel veel vloten gebouwd, en aan bewoners gevraagd of ze mee wilden helpen. Heel veel hebben meegeholpen.

I: Hoe voelt u zich in de Korrewegwijk met betrekking tot verbondenheid?

R: We hebben een heel groot huis, te groot dus we zijn aan het kijken of we hier blijven wonen. Maar ik wil hier wel blijven wonen, in de wijk. Dus we moeten het huis splitsen ook dat het meer toegankelijk wordt. Er waren ooit twee gezinnen, nu wonen wij er met z'n tweeën. Maar er zijn ook geen bejaardenwoningen in de wijk.

I: Wat maakt dat u specifiek wel in de Korrewegwijk zou willen blijven wonen?

R: Het is bekend. Ik ben een soort wijkmaker maar dan anders, ik wandel door de wijk en spreek, ben heel nieuwsgierig. Bijvoorbeeld, laatst zag ik een man en hij was aan het morrelen met zijn fiets dus ik vraag hem: 'wat bent u aan het doen?' 'ja mijn fiets paste altijd door deur maar nu past het niet' 'U hebt een mandje aan de fiets' 'oh ja het mandje'. Dus dan hebben we een babbeltje, ontstaat een klein gesprekje heel klein, dat zijn leuke dingen. Dan vraag ik ook bent u ook actief in de wijk. Het wijkmakerschap heeft ook te maken met mensen uitnodigen wat ze zelf kunnen bijdragen.

Ik weet nog toen we dat speeltuintje in onze straat hebben aangevraagd en dat kwam toen. We hebben allemaal voortuintjes. Want we weten de gemeente heel goed te vinden en bellen op. Dan komt hij er aan met een busje, neemt ook plantjes mee, heel faciliterend. Wij kunnen dat eigenlijk allemaal wel betalen, dus ik heb veel van die plantjes in andere straten geplant waar geen planten zijn.

De gemeente Groningen werkt niet meer, behalve een aantal mensen die ik ken. Die bel ik dan en doen gelijk wat. Maar het is zo'n trage molen geworden. Ook de projectleiders, wat doen die mensen. Ze maken geen contact met de buurt. Ik denk vraag het bewoners. Ik zou het leuk vinden dat aan een projectleider bewoners gekoppeld worden en dat hij alles moet doen met die bewoners.

I: Hoe is GoeieBuurt ontstaan?

R: Ik kijk heel veel naar andere landelijke voorbeelden en hoe dat gaat. Zoals bij het maken van het nieuwe buurthuis. Toen kwamen heel veel groepen bij elkaar. Er zijn hier heel veel potentiele mensen in de wijk die iets voor de wijk zouden kunnen doen. Het Floreshuis bestuur zijn allemaal mensen met een baan maar die vinden het leuk om iets te doen met elkaar, als je dat potentieel aanspreekt, dan kunnen de helft van de ambtenaren weg hier. Dat is veel goedkoper.

Ik zit ook nog in een advies groep naar de gemeente toe, Stad adviseert heet dat. Daar zeggen ze keer op keer de leefbaarheid in de wijken moet beter, sociale basis. Maar dat is de leefbaarheid. Dan zeg ik wel eens ik gun iedereen een Riouwstraat waar je toch het idee hebt, dat als er wat is, bijvoorbeeld ik zie een verhuiswagen, dan bel ik aan. Ik zie dat jullie net nieuw hier zijn komen wonen, we hebben een straatapp, willen jullie daar ook in? Er moet een Magda zijn in elke straat.

I: Wat is de relatie tussen Goeiebuurt en de beleidsvoerders?

R: Wat GoeieBuurt nu doet is nadenken over de stip op de horizon: hoe ziet het er over vijf jaar uit? Dan zou je moeten zeggen, we hebben een aantal olopjes gehad en bewoners hebben daarin meegedaan. Dat is best moeilijk, mijn straat is één ding, maar in andere straten hebben ze ook een olopje gehad en daar kwamen maar vijf mensen. Hoe kan dat? Die mensen hebben geen contact met elkaar.

Contact is een voorwaarde voor een succesvolle straat en saamhorigheid. Maar wat ook helpt is een probleem. Als er een probleem is gaan mensen ook meedenken. Er moet iemand zijn die zegt: zullen we even bij elkaar komen? Zo hebben wij toen we daar net woonden een stichting opgericht: Stichting Kop Indische Buurt. Dus met die stichting wilden we proberen of we iets van kunst in de wijk konden krijgen. Dus nu willen we allemaal kunsttegels, met bijvoorbeeld gedichten proberen in de wijk te plaatsen. Maar daar moet geld komen, maar mijn man is journalist en fondswerver dus we gaan het proberen om toch te kijken. Om dat mogelijk te maken. Dan loop je door de wijk en dan zie je opeens een mooie tegel met een gedicht van Gerrit Krol, die heeft ook in de wijk gewoond, dat is dan wel heel leuk. Ook hebben we oude foto's uit 1925, opgehangen. Bij burendag hebben we at allemaal opgehangen.

Wij zijn ook veel in Amsterdam ook, en daar zie je bij iedere straatnaam de kop van de persoon waarna deze genoemd is. Dat is wel heel leuk. Dat zou ook kunnen in de Indische buurt. Zo is Riouw een eiland in Indonesië, veel mensen weten dat niet. Misschien ook wel leuk om iets in die lijn op de gevels te maken.

Anno Smith wordt gerestaureerd. Daar ga ik ook aan meedoen.

Ooit hebben wij in onze wijk de oude sfeer terug gebracht, van de tijd dat het gebouwd werd dus 1900. Kleding gehaald, oude auto's. Dat was heel erg grappig. Iedereen deed iets, pannenkoeken bakken, kinderspelen op straat. Dat zijn leuke voorbeelden van hoe je elkaar beter kan leren kennen. Dat is wel waar het mee begint eigenlijk. Daarna was er veel meer contact onderling en toen is ook de staatapp ontstaan. Dan kom je achter van 'goh wat wonen wij hier met leuke mensen'.

I: Wat is uw rol als cultuurcoach?

R: Het is begonnen in 2019 bij de Wijk de Wereld. Toen is er een olop geweest in het Floreshuis en daaruit zijn verschillende groepen ontstaan: theater (onder leiding van Philippine Bos) en dansgroep. Die zijn toen hier gaan oefenen en die zetten we nu nog veel in. Zo hebben ze op verschillende manieren meegedaan, bijvoorbeeld bij het eindproject van het zomerprogramma van kinderen. Dat was hilarisch en trekt aandacht. Dus voor de mensen die meedoen heel bijzonder geweest, maar ook voor bewoners. Dat zijn aandacht dingen die reuring brengen. Mijn rol is dat mensen probeer te verbinden aan iets wat ze graag willen doen. Ook als iemand een idee heeft.

I: Welke projecten zijn er recentelijk geweest?

R: Raamexpositie, van afgelopen winter. Nu zijn we bezig met een expositie voor in het Floreshuis met een hulp van een kunstenaar vanuit Vrijdag en creatievelingen uit de wijk die hier nu bezig zijn. Ik moet dan alles wel nalopen daar heb ik ook wel werk van.

I: Hoe ziet u het effect van zulke projecten terug in de wijk?

R: Wij zien dat terug doordat, kijk dit is het huis van de wijk, dus als er een expositie komt dan gaan we dat groot met posters etc vertellen. Dan gaan we mensen bij elkaar zoeken om elkaar te ontmoeten.

I: Samenwerking, wat is de rol van de gemeente?

R: De samenwerking is voornamelijk tussen bewoners en mij als cultuurcoach. De gemeente heeft hier niet een echte rol in. We hebben wel een gebiedsmanager. Zij is wel iemand die meedenkt, en meedoet dat is heel fijn.

I: Hoe ziet de rol van kunst in de openbare ruimte met betrekking tot wijkvernieuwing?

R: Als deze straat bijvoorbeeld vervangen wordt dan kun je bijvoorbeeld een verassingseffect voor neerzetten. Dat je iets bedenkt met elkaar wat is nou, wat maakt nou dat mensen denken ik wil hier nu even naar binnen. Dat kinderen kunnen zeggen, kijk dit heb ik gemaakt. Het liefst zou ik een beeld maken met kinderen waarop iedereen zijn naam kan zetten en kan laten zien wat die gemaakt heeft. Een soort wensboom, zo iets. Dus dat je iets maakt wat zichtbaar is en waar kinderen trots op kunnen zijn.

I: Wat zijn voorwaarden voor een project met kunst in de openbare ruimte?

R: Heel veel bewoners mee hebben, veel gepraat en bij elkaar zitten. Een soort plan samen maken. Iets wat zichtbaar is. Dus iets wat bijzonder is. Met een kunstenaar uit de buurt zou het mooiste zijn.

Dus: iets dat zichtbaar is in de wijk, gemaakt met een kunstenaar uit de wijk, waarbij veel bewoners aan mee kunnen doen en specifiek een rol voor de kinderen.

Dat kan met workshops, dat kan met van alles. Want kinderen zijn de toekomst, die leven hier nog heel lang dus daar moeten we op inzetten. Voor de duurzaamheid van de wijk. Dat ze trots zijn op de wijk, als je trots bent dat straalt je ook uit dan. Dat is mooi.

Ik denk dat als je het potentieel van bewoners gaat verzamelen van bewoners die wel iets willen doen. Hoe krijg je die mensen over de streep dat zij iets doen. Zodat er een grote bewonerskracht is, zodat we minder van de gemeente nodig hebben. Dat zou heel mooi zijn, kostenbesparend, bevordert de leefbaarheid, mensen vinden het leuk om over hun eigen dingen na te denken en dit moet per straat eigenlijk. Om te kijken wat ze zouden willen. Dat kost tijd, maar dat is gewoon zo. Dat het langzaam toegaat naar sinds we dit hebben gehad ken ik heel veel mensen in mijn straat. Dat is de wens.

Transcript II

Topic: Art in Public Space and urban liveability

Research Question: 'In what way can urban liveability benefit from art in public space?'

Interviewer (i): Aaron Migchels

Interviewee (r): BP

Date: 26/04/2022

Length: 38 min

Verbal Consent: Yes

R: we hebben best veel kunst in de openbare ruimte in Groningen, in allerlei vormen en maten. Als ik over de Korrewegwijk over kunst in de openbare ruimte nadenk dan denk toch aan die grote ballen op het Bernoulliplein (rollebollen) met die kettingen en die je in de zomer op allerlei plekken op het grasveld kunt vinden. Dat is wel mooi gedaan. Je hebt de rotonde met de lichtjes en dat soort spul. Het lastige van de Korrewegwijk is, het heeft een paar hele verschillende kanten. Tussen de Bedumerweg en de Korreweg is een hele andere wereld dan tussen het kanaal en de Korreweg. Dus de Korrewegwijk is lastig praten. Het heeft hele verschillende identiteiten.

Als ik het even op Groningse schaal bekijk dan zijn er een aantal werken die heel erg gewaardeerd worden. Ik vind het beeld van Jan Wolkers van Olga met de Kat, dat aan de Paterswoldseweg staat. In de jaren 60 werd bij elke nieuwe woonwijk standaard een aantal kunstenaars ingehuurd om iets te doen. Die wordt door de wijk ook echt gekoesterd. Ik denk dat Armando dat op de singel staat dat dat ook een beeld is waar mensen zich heel erg mee associëren. Het hoeft niet altijd in beelden te zijn. Ik denk dat het wall-house aan het Hoornsemeer, dat eigenlijk een kunstgebouw is dus een heel andere uiting is. Dat dat een van de meest succesvolle uitingen van kunst in de openbare ruimte is. Het is een huis, maar echt een kunst huis. Het is mede gefinancierd door de grondexploitatie van het Hoornsemeer toen. Dat vond ik ook een hele mooie.

Kunst kan ook een park zijn. In Meerstad zie je het park dat daar gemaakt is, ook door een kunstenaar is gemaakt. Dat zou je ook onder kunst in de openbare ruimte kunnen scharen. Dus je hebt een heleboel vormen daarin. In het Oosterpark bijvoorbeeld, heb je dat gestapelde beeld dat daar staat. Het heeft een functie en mensen associëren zich er mee.

Maar je hebt ook 'excuskunst' dat slecht is. Het is niet zo dat altijd alles geslaagd is. Als je op het Emmaplein kijkt zie je een aantal voorbeelden naast elkaar. Je hebt aan de ene kant het bushokje van Rem Koolhaas, er staat ook nog een kubus van de anti-raketdemonstraties uit 1983, dat is gewoon mislukt zou je kunnen zeggen. Dan zit er heel veel maatschappelijke druk op om dat weg te halen, het staat er wel heel lang al. Dus je kunt ook fouten maken met kunst in de openbare ruimte. Soms zijn het slechte kunstenaars, soms is het gewoon een hype als het ware. Dat zie je ook met de regenboogszebrapaden, het is heel mooi dat ze er zijn. Maar als ze niet onderhouden worden en ze vervuilen, dat wordt het bijna een soort anti-symbool.

Dus je hebt goede kunst en slechte kunst, op goede plekken en slechte plekken, in allerlei vormen en maten. Dus is moeilijk om echt te pinpointen dit is altijd goed. Maar hoe meet de dat het echt een bijdrage levert aan de buurt. Als ik naar de Korrewegwijk kijk, dan zijn de wel de rotonde en het Bernoulliplein de plekken waarmee ik het het meest associeer. Dat daar mooie dingen mooie dingen gebeuren. Ik weet niet of het winkelcentrum er ook nog bij hoort, de Beren, en dan heb je nog de vijver met de man in de ligstoel.

Vroeger liep het water helemaal door de wijk heen en stond het in verbinding met het Noorderplantsoen. Dat was ook in een bepaalde kunstvorm zo gemaakt. Doordat het water niet altijd stroomde, werd het vies en is het afgeschakeld.

Dus we hebben hier ook een bureau voor: kunstpunt. Het is een beetje afhankelijk geworden van individuen of kunst wordt toegevoegd aan een project of niet. Eigenlijk is dat niet goed. De gemeente zou een structureel beleid moeten hebben over kunst in de openbare ruimte. Ik denk dat we het in Groningen niet zo slecht doen. De nieuwste toevoeging is het balkon aan de zuidelijke ringweg, die heeft ook de architectuurprijs gewonnen en is ook een mooi ding. Ik vind de wervel in de parkeergarage van het Forum, dat is ook kunst in de openbare ruimte, dat is wel het meest geslaagde van de afgelopen jaren. Dus er gebeurt best veel, er wordt best veel geld aan uitgegeven, en een organisatie die het runt. Dus in die zin gebeurt er genoeg op dat terrein in de stad.

I: Wat zijn de grote verschillen in de stad? Waar wordt meer in geïnvesteerd en waar minder?

R: Het heeft bij Meerstad, wat het grootste uitbreidingsgebied is, hebben we heel veel geld in het nieuwe park gestoken omdat als kunst in de openbare ruimte neer te zetten. Daar zijn een aantal miljoenen naartoe gegaan. Dus in die zin is de aandacht er wel. Maar het is van de individuen afhankelijk wat je krijgt en hoe dat opgepakt wordt. Soms herkennen mensen het niet als kunst, dat park wordt gezien als park en niet gezien als kunstuiting. Dus dan moet je het verhaal er ook bij vertellen. Wallhouse wordt wel echt als kunsthuis gezien en wordt ook erg gewaardeerd door de wijk en hoort ook echt bij de identiteit van de wijk. In het Oosterpark is het kunstwerk dat daar gemaakt is voor een gedeelte samen met de buurt gedaan. Dat zijn de geslaagde voorbeelden. Vanuit de gemeente wordt er absoluut gepushed dat kunst in de openbare ruimte blijft.

I: Hoe is de relatie met de buurt bij het maken van een kunstwerk?

R: Er wordt altijd met de buurt overlegt, over de locatie. Maar de mensen uit de buurt redeneren soms: 'er moet geen overlast komen, het moet geen jongeren hangplek worden.'. Als het wel voor jongeren is moet het zo veel mogelijk uit de buurt. Zij hebben andere belangen vaak. Het beeldje van Jan Wolkers, Olga met de Kat, die wordt echt gewaardeerd om de schoonheid van het beeld. Wat je nu ziet dat de openbare ruimte en soort functie moet hebben. Dus het balkon bij de zuidelijke ringweg is om de weg te kunnen zien en als herinnering aan hoe het was. Het park in Meerstad heeft de functie als park. Schoonheid om zichzelf dat mensen zich in dat beeld herkennen wordt steeds minder gedaan. Want als je een rotonde kunt financieren, dan kun je ook wel wat met kunst er bij doen. Als je sowieso een plek wil hebben waar mensen naar de weg kunnen kijken, kun je het ook in een kunst vorm doen. Door financiën gedreven keuzes maakt dat kunst in de openbare ruimte steeds meer een functie krijgt. Dat is het mooie aan de wervel die in de parkeergarage in het Forum staat, dat is eigenlijk schoonheid om zich zelf. Dat bepaalt wel heel erg of je een geslaagde parkeergarage hebt waar mensen zich veilig voelen of niet. In die zin draagt het daar wel heel erg aan bij. Het moet altijd met de buurt.

I: Komen er regelmatig initiatieven vanuit de buurt?

R: Bijna altijd vanuit de gemeente. Of het heeft heel erg met individuen te maken. Waar je ook voor moet oppassen is dat het een kleine sekte is uit de buurt die dit soort dingen wil. Maar dat die niet representatief zijn voor wat de mensen in de buurt vinden. De losgeslagen kunstenaar die zijn hobby wil laten zien, daar moet je jezelf ook een beetje tegen beschermen. Je wil wel een professionele opdrachtgever zijn om dat te gaan maken. Daar is de buurt een mede opdrachtgeven samen met de gemeente, om dat soort dingen te doen. Maar de werkelijkheid van alledag is toch wel dat het vaak vanuit de gemeente initieert wordt.

I: In de Korrewegwijk is GoeieBuurt redelijk professioneel georganiseerd. Maakt dat het makkelijker?

R: Hoe beter de buurt georganiseerd is, hoe professioneler en hoe serieuzer. Hoe beter we als opdrachtgever voor dit soort dingen kunnen zijn. Het is best druk in de openbare ruimte: het moet groener, dit of dat. Er moet ook wel ruimte zijn dat kunst daadwerkelijk een toevoeging is. Het moet niet een soort excuus zijn om dat er maar even in te proppen. Het moet wel logisch zijn.

Hoe hoger de organisatie graad is van de buurt, hoe succesvoller vaak kunst in de openbare ruimte is.

I: Wat zou de ideale rol zijn voor kunst in de openbare ruimte?

R: Als een wijk goed georganiseerd is zou het goed kunnen. Maar er zijn heel veel buurten die niet goed georganiseerd zijn. Dan moet je als gemeente een stapje vooruit doen om te zorgen dat het goed komt.

Kunst kun je heel breed definiëren. Doordat je al die vormen hebt kan kunst meehelpen als kwaliteitsinjectie. Als je en speeltuin moet maken, dat je daar met kunst iets extra's van kan maken. Een dood plein of een rotonde leent zich er voor omdat het een overige ruimte is. Het kan mee helpen om plekken die kwetsbaar zijn meer kwaliteit te geven. Een buurt weet vaak het beste welke plekken dat zijn. Het is heel plaats afhankelijk of je met kunst een functie moet versterken of dat het kunst om de kunst is.

Als ik zie wat de kunstuitingen zijn waar Groningers van houden, als je dat in een enquête zou meten. Ik denk dat het beeld van meneer die zijn kind leert fietsen, Armando of Wallhouse, Jan Wolkers, dat zijn dingen die echt gewaardeerd worden. Dat is wel echt kunst om de kunst. En op bruggen, dat is wel echt een thema. Veel bruggenkoppen worden versierd met kunst, dat zijn ook plekken waar mensen vaak stilstaan met de fiets. Dat is wat hoort bij de identiteit van de brug. Of de Korenbeurs of het academie gebouw, daar staan ook een aantal beelden op. Maar dat is bijna geen kunst in de openbare ruimte meer, dat hoort bij het gebouw.

I: Naast de gemeente, zijn er verschillende culturele initiatieven, zoals de cultuurcoaches van Vrijdag. Hoe verloopt die samenwerking?

R: Daar heb ik niet helemaal het zicht op. Ik ben natuurlijk directeur ruimtelijke ordening, dus ik krijg er wel wat van mee. Ik moet zeggen dat Vrijdag is in de overgang van de drie locaties waar ze nu zitten naar de nieuwbouw. Met de rekenkamer een rapport gehad met tips en adviezen. Ik ben persoonlijk erg tevreden met Vrijdag, als gemeente mag je je in de handen wrijven dat je zo'n organisatie hebt en dat dat zo goed functioneert. Ik denk niet dat er veel gemeenten zijn die cultuurcoaches hebben rondlopen in de stad. In die zin mag je er blij mee zijn. Maar hoe dat dagelijks functioneert heb ik geen zicht op.

I: Zou het een meerwaarde zijn als het contact intensiever wordt? Dat een cultuurcoach betrokken wordt in een ruimtelijk project?

R: Er is nu een nieuwe golf die bezig gaat met de wijkvernieuwing. Daar hoort dit absoluut bij. Het is een mooie vorm om de betrokkenheid van de bewoners met het opknappen van de wijk er bij te betrekken. Het kan een middel zijn om het proces van wijkvernieuwing te verbeteren en te versnellen.

I: Doelt u op de Wijkmakers?

R: Ja de Wijkmakers is een initiatief dat ik heel erg toejuich. Het basis idee van de wijkmakers is dat je het niveau van kennis van het maken van plannen en hoe je ze tot uitvoering brengt dat te verbeteren. Daarnaast zijn er een soort workshops die specifieke vragen oplossen. Dit zou heel mooi passen binnen

de wijkmakers. Als je het plan voor de wijk maakt, bijvoorbeeld in de Wijert om 6500 woningen terug te bouwen, moeten nog nieuwe scholen komen, het winkelcentrum moet opgeknapt worden, het is een grote ingreep. Als je kunst daar op een goede manier in kunt verweven, dan breng je de kwaliteit van alle plannen omhoog. Het kan ook een mooi middel zijn om de wijkvernieuwing een extra impuls te geven. De Wijkmakers is wat dat betreft een prachtig voertuig om dat georganiseerd te krijgen en er de juiste aandacht voor te krijgen. Niet iedereen heeft kunst in de openbare ruimte hoog in de prioriteitenlijst staan.

I: Wat is de potentie van een groep nieuwe wijkmakers in de stad op lange termijn?

R: Voor de kwaliteit van de woningbouw heb je een stadsbouwmeester. Als je kunst in de openbare ruimte de aandacht op wil houden, dan moet er iemand zijn die die aandacht ook bewaakt en er voor zorgt dat er ook een opdracht bij komt. Ik kan me goed voorstellen dat je iemand die rol geeft. Zo'n cultuurcoach, dat Vrijdag bedoelt heeft, zorgt er voor dat er daar allerlei events daar kunnen plaatsvinden. Maar misschien moet er binnen de wijkvernieuwing iemand worden aangewezen die het in de gaten houdt. Dat is op verschillende schaalniveaus. Wat ik heel erg jammer vind is dat wij de relatie bouwen en kunst een beetje verloren zijn. Van oudsher hadden wij campagnes zoals de Stadsmarkeringen, A Star is Born, The Blue Moon, dat waren allemaal manifestaties die kunst en bouwen bij elkaar brachten. Nu zijn we zo georganiseerd dat die manifestaties er niet meer zijn. Nu wordt het toch heel individueel aangevlogen met een dingetje, met een bijvoorbeeld een beeld in de stad. Maar dat over de stad heen nadenken op wat kunst en de stad met elkaar betekend is weg. Dat vind ik wel erg jammer. Dat zou een mooie aanbeveling zijn. Dat soort manifestaties, dat je kunst in de openbare ruimte door de gehele stad met een vraagstuk dat dan actueel is dat doen we niet meer.

I: Zou u dat kunnen samenvatten in een aantal voorwaarden?

R: Het begint er mee dat je een aantal mensen op de juiste plekken moet hebben zitten om zoiets voor elkaar te kunnen krijgen. De manifestaties bijvoorbeeld zijn geïnitieerd door een groep van vier of vijf mensen. Je ziet dat er wel enthousiasme is voor kunst, maar dat het heel erg is geïnstitutionaliseerd. Dat heeft ook met aanbestedingen te maken, we zijn helemaal in regels verdwaald geraakt. Je merkt ook dat de politieke aandacht er niet meer voor is. Als iemand geld organiseert voor kunst in de openbare ruimte en je belt aan bij het stadhuis dan zijn er wel mensen die het sympathiek vinden, maar het moet niet te veel kosten en niet te veel overlast geven en het moet met de buurt, het moet zo en zo. Wil je dit soort manifestaties maken, dat moet je een grote groep mensen enthousiast krijgen. Je moet ook betrokkenheid hebben.

Voorwaarde één is betrokkenheid van een groep die dat wil organiseren, je moet politiek draagvlak hebben, draagvlak bij de gemeenteraad, bij de bevolking, dat is als je een manifestatie over de gehele stad zou willen organiseren. Een ander is dat als je het op wijkniveau wil doen, dan is het draagvlak makkelijker. Daar maatschappelijk draagvlak, ook de mate waarin de wijk georganiseerd is een thema. Maar ook hoeveel geld heb je er voor over? Dan nog is het maar de vraag of het succes is of niet. Ik kan een heel aantal dingen aanwijzen die mislukt zijn. Je krijgt ze nooit meer weg.

Dus je moet heel secuur zijn in je opdrachtgeverschap om dingen te laten maken. Het onderhoud en beheer. Iets neerzetten is één, maar er voor zorgen dat het er over vijftig jaar nog staat dat is wat anders. Je hebt toch een soort van combinatie maatschappelijk draagvlak en professioneel opdrachtgeverschap. Er zit ook een wel een culturele elite in die dat ziet en er energie in wil steken en het geld ervoor wil organiseren. Dat moet je combineren met de politiek. Die driehoek moet je het vinden: maatschappij – professioneel opdrachtgeverschap – politiek.

Er zijn een paar hele succesvolle voorbeelden, zoals de Stadsmarkeringen. Daar hebben toparchitecten aan meegewerkt. Het markeert de grenzen van de stad toen het 950 jaar was en heeft een grote symbolische betekenis. Het is er nog steeds en functioneert nog steeds. Het onderhoud is goed geregeld. Ook met Blue Moon, het zijn allemaal prijswinnaars. Maar dat zijn we wel een beetje kwijt. Nu zijn we blij met een beeldje in het park. Dat is ook mooi, maar is wel een totaal ander niveau dan dat we gehad hebben. Dus in die zin zijn we het stokje wel een beetje kwijt in de gemeente Groningen.

I: Hoe is dat zo gegroeid?

R: Omdat die groep mensen die dat belangrijk vond en de politiek die dat belangrijk vond dat is weg. Dat hoort ook wel bij wat wij wel en niet meer belangrijk vinden. Dus de politieke aandacht vertaalt zich daar ook naar.

I: Hoe was de Korrewegwijk in de tijd dat u er woonde?

R: Die technische school, die is heel dominant dat is echt een prachtig gebouw. Ook het Bernoulliplein, dat is monumentaal. Dus je kunt wel zien wat goede openbare ruimte en goede architectuur te weeg brengt. Dat geeft een soort trots aan de mensen die er wonen. Je ziet ook dat aan de andere kant van de Korrewegwijk, dat in de latere tijd is gebouwd, veel goedkoper gebouwd, daar de identiteit veel minder is. Dus je kunt bijna zeggen dat mensen aan de goede en aan de slechte kant wonen. Dus dat laat zien wat het verschil is tussen goede architectuur en openbare ruimte. Zo'n Kaptyenlaan, ruim aangelegd met de Prunusbomen in april. Ik verwacht er veel van dat de Korreweg een fietsstraat wordt, hoe dat gaat uitpakken. Dus er zijn nog een aantal dingen die komen.

Transcript III

Topic: Art in Public Space and urban liveability

Research Question: 'In what way can urban liveability benefit from art in public space?'

Interviewer (i): Aaron Migchels

Interviewee (r): TH

Date: 18/06/22

Length: 37 min

Verbal Consent: Yes

I: Wat vind je van de invulling van de openbare ruimte in Korrewegwijk?

R: vind de invulling van de ruimte. Dat was in de historische opzet ook gewoon. Uh fijn open en ruimte is dan een duidelijke structuur in de wijk vind ik met gewoon een brede straat profiel daar waar wel ruimte is voor mooie inrichting. Uhm, zeg maar ook wel een veel verschil. Binnen de wijken is t namelijk zijn duidelijke structuur, wat voor een aantal verrassingen in dat is. Uh, gewoon straten die net even een bocht maken, hofjes binnen en uh ook ja, ik moet zeggen op plekken die je niet zo meteen vanaf de straat ziet, maar die wel heel veel kwaliteit hebben voor de direct aanwonenden. Maar heb je er echt een paar hele mooie plekjes van vind ik? Uh uh in de wijk, ik vind t wel en da's niet om te mopperen. Uh, maar dat het beheer van de openbare ruimte, zeker ook in deze wijk, maar op meer plekken in de stad. Uh uh, echt mij een stuk beter kan. Ja, en dat zie je ook wel meteen terug. De ene wijk vraagt gewoon om meer onderhoud, misschien dan uh dan de ander. Maar zeker hier in de Korteweg vind ik dat dat extra aandacht zou hebben zou mogen krijgen.

I: Wat zijn voor jou ook echt van die typerende plekken?

R: Nou ja, dat zijn soms uh uh uh. Ik weet niet eens of ze typerend zijn omdat ze dus niet zo in t oog springen. Maar uhm uh. D'r zit een heel mooi binnenterrein aan de die paar straten bijvoorbeeld. Uh waar eigenlijk bewoners uh gezamenlijk het binnenterrein hebben opgekocht. Daar stond een ouwe loods. Die hebben ze met elkaar gekocht en helemaal als een nieuwe groengebied met een moestuin en allemaal ingericht. Dus gewoon fantastisch mooie ruimte, maar wel privé. Uh vind ik het hofje ervan de manier waarop dat dus uh ook stedenbouwkundig is ingezet? Tellegen hofje uh rustoord zijn allemaal van die eilandjes zeg maar in de wijk met een uh nou een behoorlijke kwaliteit, gewoon aan ruimte en aan de stilte toch? Nou ja, in een vrij druk deel van de stadswijk. Mm hu. Ja, die vind ik daarin wel. Uh uh ja, dat typerend. En dan heb je daarnaast natuurlijk gewoon de grote parken. H dus uh natuurlijk hier met Floresvijver, dat is niet echt een park is men wel echt gewoon. Uh kwaliteit heeft een uh uh in de wijk en die hele groenstrook van Hamburgervijver en Molukkenplantsoen waar vroeger de ringweg zou komen en h uh. Zestig zeventig geweest dat die d'r niet is gekomen op die plek. Maar dat heeft echt uh voor een hele goeie toevoeging aan de wijk gezorgd. Met name Molukkenplantsoen van zo'n lange strook met ook een mooie functie daarin met de school dit daar zit en met speeltoestellen. Echt een ruimtelijke waarde maar ook een gebruikswaarde gekregen.

I: Waar liggen er ruimtelijke kansen?

R: Ik denk dat er kansen liggen als het gaat om openbare ruimte, vooral in straten profileren. Maar dat is, ik vind dat bij het groen aardig op orde hebben met de grote parken. Maar juist de gewone straten wat ook gewoon leefgebied is, natuurlijk, Vind ik dat er in de inrichting daarvan, maar ook in het onderhoud dat van als het gaat gewoon om trottoirs en breedte, parkeerplaatsen parkeren echt een issue hier natuurlijk. Dat je daar met een andere inrichting en ook beter onderhoud echt kwaliteitsslag gaan maken. Parkeren is echt een issue bij ons en in de buurt ook. Het is zo propfen en mensen gaan

op de stoep staan en rijden stoepen stuk, rijden perkjes stuk. Je ziet gewoon dat de wijk daar niet op ontworpen is dus auto's eruit. .

I: Hoe zou u de ruimtelijke identiteit van de wijk beschrijven?

R: Divers, besloten, maar dan niet op de hoofdassen, intiem. Wel intiem denk ik inderdaad in dat besloten. Er zit heel veel verschil en je hebt echt allemaal andere stukjes natuurlijk in de Korrewegwijk. Dan denk ik divers, maar binnen de woonbuurtjes intiem. Ruimtelijk ook verschillende de identiteiten. Want je praat vaak over de Korreweg dan heb je de koop kant en de huurkant. Met elk zijn eigen kwaliteiten en opgaven daarbij. Maar ook ruimtelijk zie je t verschil hoor dat dat deel, het jaren dertig deel, heel duidelijk eigenlijk goed binnen een patroon van gesloten bouwblokken is gemaakt. Gewoon met rechte lijnen en heel duidelijke structuur. het oude deel van de Indische buurt, dat is veel meer ingestoken inderdaad, met naar wat meer krommende straten. Uh uh hofjes daar. Uh daarbinnen nog meer Berlage en zeg maar dat zie je ook hier. En hiernaast aan deze kant van de Floresvijver met dat nauwelijks een deel wat weer heel duidelijk ook die naoorlogse structuur heeft met strokenbouw en geen gesloten bouwblokken meer, maar een andere identiteit heeft. In de stedenbouwkundige opzet, maar ook architectonisch en is ruimtelijk gewoon echt een heel ander gebied. Dat voel je ook als je er doorheen loopt. Dus ik vind de Korrewegwijk niet bestaan als de Korrewegwijk, heb bestaat uit verschillende onderdelen.

I: Hoe zou u de identiteit van de wijk beschrijven? Niet ruimtelijk, maar als het gaat om mensen en gevoel?

R: Ook divers, toch nog wel met een beetje onderscheid tussen de buurten. Wat je ook ruimtelijk ziet, dat zie je in de bewoning wel terug. Ik ben vijftien jaar geleden daar naar de Gratamastraat verhuisd vanuit de Hortus buurt. Ik had zin in wat meer ruimte en een tuin en dat soort dingen en die gaan voor jonge kinderen. Ook een beetje saai in dat stukje inmiddels tussen diverse omdat er heel veel studenten zijn bijgekomen. Maar het was vooral heel veel gezinnen en ambtenaren. Aan deze kant van de Korteweg zit nog veel meer in diversiteit als het gaat om verschillende culturen, verschillende leeftijden dus veel meer mix en veel meer reuring. En ik vind dat je dat ook op straat uh terugziet. Maar er is veel meer leven op straat. Misschien zijn mensen ook omdat er ook meer studenten zitten, maar ook mensen misschien, ik wil niet generaliseren, maar mensen zonder een vaste baan of andere dagbesteding die veel meer ook gewoon echt in hun eigen wijk steeds aanwezig zijn is uh dus ook zichtbaar op straat. En aan die kant van de weg is het overdag stil en zijn 's avonds natuurlijk thuis. Dus daar zit wel een verschil in identiteit en in de sfeer dus maar tussen die verschillende buurten.

I: Hoe is het contact met de burens?

R: Ja, maar bij mij is dat goed. Daar ligt ook een beetje aan. Wel denk ik. In welke straatjes zitten ook wel in welke levensfase? Uh, je zit want ik zei toen ik daar kwam wonen was t allemaal. Uh, nou was dat een beetje leren kennen. Ze was ook een beetje saai en iedereen was toch wel wat op zichzelf. Uh, maar met jonge kinderen. H dan heb je kennelijk dezelfde school en je komt mekaar ook tegen. En dan staan daar de contacten wel uit. En d'r is bij ons een beetje uh, ook wel een behoorlijk actieve uh buurtvereniging naam of tenminste in onze buurt overlegt professorenbuurt, daar zit ik zelf ook in. We doen dingen als een kinderfeest dingen met muziek, samen eten. Dus t is er allemaal wel, maar je moet er toch wel een beetje op zoeken. En het directe contact met de naaste buurt is hartstikke goed. Uh een alleenstaande man, uh oudere. De oude man naast ons een mooie vent, prima contact mee en aan de andere kant een uh streng reformatorisch gezin. Dat is ook daar de oorsprong van. Uh, dat deel van de wijk, de Gratamastraat. Het was streng reformatorisch. Maar er zijn ook oudere mensen en de kinderen zijn allemaal de deur uit. Maar in t weekend komen al hun tien kinderen met hun met hun kinderen allemaal weer daar. In huis en naar de kerk. Dus dat is dikke drukte, maar daar hebben we

prima contact mee. Maar dat is wel, hij zegt dag Buurman, en geen Tijmen, maar dat is vanaf 15 jaar zo en dat blijft ook zo. Ja, ja ja. Maar t contact is er wel in de buurt. En voor dit deel van de wijk kan ik dat niet zo zeggen. Ik heb het de indruk dat er gewoon uh best wel veel mensen ook al langere tijd wonen, mekaar goed kennen. Dat er bij zoveel familieverbanden vrienden verbanden zijn zie je ook wel eens zeer op de stoep zetten waar gewoon mensen mekaar groeten. Dus volgens mij is het sociale contact hier ook gewoon goed.

I: Voel je je verbonden met je buurt?

R: Ik dacht nog altijd van niet omdat ik daarvoor heel lang in Hortusbuurt gewoond en daar kende ik echt. Iedereen nam dat voor ook echt wel echt als thuiskomen, als ik dan eens het straatje bij in fietste. Dat heeft hier lang geduurd voordat ik dat had. Maar ik heb het nu als ik inderdaad de Korreweg op fiets of dat die kant of vanaf de andere kant. Als je dan de rotonde voorbij komt dan heb ik altijd wel van ja ik ben wel weer thuis. Dus of dat echt verbonden is met de buurt? Dat weet ik niet zomaar. Maar ik voel me wel thuis.

I: Daar zijn dan misschien andere plekken in de wijk waar je een specifiek uh ja, dat specifieke je verbonden mee zou kunnen voelen.

R: Nee, dat zit voor mij niet zozeer op een plek als meer op mensen. Ik vind het ook wel leuk om het contact meer op te zoeken. Ik zit tegenwoordig best wel vaak in het Floreshuis, mijn kinderen komen hier ook nooit. Maar dan heb ik uit te zoeken wat is dat voor plek? Niet dat ik me opeens thuisvoel hier in het gebouw. Maar ik heb ook geen andere plekken waarvan ik denk nou die betekenen voor mij de verbondenheid of zo het zit meer in de mensen die je ontmoet en waar je contact mee hebt.

I: Als u aan kunst in de Korrewegwijk denkt, welke voorbeelden poppen dan op?

R: De rotonde, als eerste als kunstwerk. De kopse kanten van de naoorlogse woningen en de kunstwerken boven de portieken en etages, dat vind ik ook wel typerend voor die periode. Als architectuurhistoricus zie je dat ook, het kunstwerk van de hangbrug aan de Bedummerweg, Werkmanbrug. En de bollen van het Bernoulliplein

I: Waarom moet je daar dus eerst aan de rotonde denken?

R: Door de plek denk ik, het een eyecatcher natuurlijk op het punt dat maar op je voor mijn gevoel van de wijk binnenkomt. Natuurlijk begint de Korreweg al bij de Jumbo. Uh, bij de jumbo, maar dat is voor mij nog wat meer binnenstad en de Korreweg als doorgaande weg, maar ook met een andere invulling natuurlijk, omdat daar al die boetiekjes en roti shops en dat soort dingen, dat is een andere sfeer. En als je daar rotonde over bent dan kom je de woonbuurt in voor mij. Dan heb je hier langs de straten inderdaad de woningen. Dus daar begint eigenlijk voor mij de Korreweg was buurt el een beetje. Ja, en het is een opvallend beeld. Maar dat heeft de zeggen ook inderdaad gewoon een situering te maken. Want dat uh dat wij want ik fiets uh ook heel vaak gewoon Kardinge uh die kant op. Dus ik kom uh vaak langs. Nou ik werk wat jij zei, daar weet ik, maar ik wou daar zo'n uh, maar die schiet nu niet in mijn hoofd al.

I: Hoe zou kunst de relatie tussen mens en omgeving kunnen versterken?

R: ik denk niet altijd door wat uiteindelijk staat door de vorm. Maar meer door het proces, vaak gewoon in de totstandkoming van iets en mensen die daar aan hebben bijgedragen. En dan krijgt t een verhaal en dan krijg je ook de verbinding mee. Dus ik geloof en dat vind ik met gebouwen net zo goed of met inrichten van plekken. Dan gaat t voor de mensen die betrokken zijn gewoon veel meer leven. Maar ook voor de burens of generaties daarna, daar zitten gewoon een persoonlijk verhaal aan. Dus ik

denk dat dat uh heel erg helpt in het versterken van relatie met mensen omgeving gewoon samen vorm geven aan je plek, of je nou een kunstwerk is of een vijver of een speeltuin. Dus dat maakt dan niet eens zoveel uit. Maar een kunstwerk wat echt ook gewoon door mensen wordt gezien als nou ja, typerend voor de wijk of als een entree. Dat draagt wel bij aan het gevoel van verbondenheid en wijk gevoel en thuiskomen. Ik denk dat veel mensen dat gevoel wat ik heb bij dat werk op de rotonde. Dat dat voor veel meer mensen zo geldt van nou ja, bij dat beeld fiets ik mijn wijk in.

I: Wat voor voorwaarden zitten aan de vorm van een werk?

R: Ik denk dat dat heel persoonlijk is. Ik zit dat meteen te vergelijken, dat ding dan met die pillendoos in Vinkhuizen. Daar staat inderdaad ook zo'n uh uh kunstwerk wat abstracter, ook wel echt als markering hier kom je Vinkhuizen binnen. Maar nou of het komt door de vorm of omdat ik verder natuurlijk geen persoonlijke verbondenheid met Vinkhuizen heb ook wel interessante wijk, maar dat doet me niks. Ja dat werk. Dus dat zou je aan inwoners daar moeten vragen of dat of zo? Ja, want dan heeft t inderdaad wel met nou ja, plek en misschien minder met vorm te maken. Ik denk wel dat je moet zoeken altijd als je bezig gaat met het maken van een kunstwerk op een plek dat je moet kijken wat er bij het karakter en bij de sfeer van een wijk past. Maar smaak is heel persoonlijk. Dus je kan t niet iedereen naar de zin maken. En dat is het spannende aan een proces met kunst in de openbare ruimte met bewoners. Want iedereen heeft er een ander beeld bij. Mijn zus is projectleider kunst in de openbare ruimte in de gemeente Utrecht . Ze heeft heel veel met dit soort processen te maken. Inderdaad gewoon om met bewoners samen na te denken over kunst in de openbare ruimte. En die zit altijd in discussies met over vorm, over smaak.

I: Heb je zelf ook soortgelijke projecten gedaan met kunst in de openbare ruimte?

R: Nee, niet rechtstreeks met met kunst. Ik ben in Paddepoel betrokken geweest bij een masterplan rondom het winkelcentrum waarbij we ook met bewoners hebben nagedacht over inrichting van de openbare ruimte en een betere verbinding van winkelcentrum met de omgeving. Daar was ook een kunstenaar bij betrokken vanuit de wijk. Maar die zat zelf ook in de wijkraad. Die heeft ook veel van proces gedaan. Die is later ook wel benaderd in dat verhaal om kunst in de openbare ruimte, die heeft daar een opdracht voor gekregen. Maar toen was ik zelf niet meer zo nauw bij betrokken. Maar kunst was daar geen leidend thema of zo. Het ging heel erg gewoon over eigenlijk over verblijfskwaliteit of over toegankelijkheid over verkeersveiligheid. Nee, daar was kunst niet leidend in. En echt andere processen. Nee, t gaat vaak over inrichting, openbare ruimten en over wat voor woningen komen er dan? En hoe doen we dat met twee organisaties samen? Nee, niet zo op de kunsten.

I: In de projecten die je doet, wat is jouw aanpak betreft de samenwerking tussen bewoners en andere betrokkenen?

R: Voorwaarde is altijd dat als ik dit soort processen doe zoals in Paddepoel, dat ik in gezamenlijk opdrachtgeverschap werk. Dus dat ik niet door de gemeente wordt gevraagd om het proces te begeleiden en dan de bewoners daarin moet meekrijgen. Maar ik vraag eerst ook aan die bewoners: staan jullie er ook achter om samen te gaan werken en sta je er ook achter dat ik jullie ga begeleiden. Dus ik vind die gelijkwaardigheid in zo'n proces heel erg belangrijk. ook in het opdrachtgeverschap naar mij toe. Anders krijg je altijd van Tijmen die doen toch wat de gemeente wil, want die betaalt hem. Dus dat vind ik een hele belangrijke. En ik stel me in dat soort processen eerst dan tijd behoorlijk luisterend op om te kijken wat het belang is van verschillende mensen en partijen bij de ontwikkeling op zo'n plek in zo'n wijk en dan op zoek te gaan naar gedeelde belangen. Vandaar dat pas werken naar een concreet plan. Dus dat begint eigenlijk altijd met geschiedenis, achtergrond en uitgangspunten voordat je met een concreet ontwerper aan de slag gaat ergens op. Dus gelijkwaardigheid, gelijk opdrachtgeverschap en belangen verkennen.

I: Hoe verschilt in zo'n proces de relatie tussen jou met bewoners en die naar de opdrachtgever, hoe overbrug je dat?

R: Ik zie het helemaal niet als een verschil of een kloof. Ik denk maar we zitten met elkaar, dat proces te doen en aan tafel. Natuurlijk weet ik dat de gemeente is of de corporatie of een ontwikkelaar die uiteindelijk uh daar ook financieel z'n nek voor uitsteekt. Maar de bewoners die steken door hun eigen tijd en energie in en die worden ook door een buurtgenoten d'r op aangekeken als er iets niet goed gaat. Dus ik zie het echt als een gelijkwaardig spel, met gelijke verantwoordelijkheid en belangen. Ook als is de financiering natuurlijk anders.

I: Welke barrières ervaar je binnen zo'n proces?

R: Vaak begint vernieuwing want dan heb ik je hebt er eigenlijk altijd al een vernieuwing van een plek. Daar zit natuurlijk een geschiedenis in, soms zo met geschiedenis in van oudsher of dingen die ooit is beloofd zijn en niet gedaan zijn. Je moet vaak er al in op beginnen over om dat vertrouwen tussen organisaties. Dus vertrouwen van bewoners in een gemeente die al twintig jaar iets beloofd en nooit dat doet om dat te herstellen en ook het vertrouwen van overheid en van organisaties in bewoners, dat die op een serieuze manier input kunnen leveren en niet alleen maar voor t eigen persoonlijk belang gaan, maar echt wel praten vanuit de wijk of de buurt waar ze uitspeelt. Dus je zit in het begin altijd wel met uh begrip kweken voor mekaar zeg maar en vertrouwen. En het ene proces is daarbij echt anders dan de andere. Ik wordt ook wel eens gevraagd voor iets dat noemen we dan wel co-creatie met elkaar zo. Maar daar zit zo'n andere geschiedenis achter dan, dan lukt dat haast niet. Maar dan moet je dat dan benoemen. Zo met elkaar van. Kijk, we zijn het heel lang niet met elkaar eens geweest maar daar gaat wel iets gebeuren op die plek. Dat weten we gewoon. En laten we wel proberen om zo dicht mogelijk bij elkaar te komen. De hobbel en de kloof zit daar vaak in. Dus er zit een hobbel in het begin van wat heeft er allemaal al gespeeld en er zit een hobbel in de lange adem die het soms kost om dingen voor mekaar te krijgen om projecten voor elkaar te krijgen, zeker als het om vastgoed gaat, maar ook wel inrichting openbare ruimte. Dan duren dingen gewoon heel lang en in procedures duurt dat lang en in bouwen duurt dat lang. En als je met bewoners samen zo'n proces in gaat, die hebben daar niet altijd begrip voor. En dat kan je ze ook niet kwalijk nemen, want die weten niet hoe dat soort processen en procedures normaal gesproken gewoon uh gewoon gaan. Dus daar moet je er vanaf begin ook al altijd heel duidelijk en eerlijk over zijn. We gaan met elkaar een proces in en dingen bedenken maar voor het zover is dat zou wel even duren. Daar knappen mensen op af en dat is wel gevaarlijk, want je krijgt altijd de mensen binnen die, wat willen natuurlijk ook vanuit de bewoners. Dus dan moet je je moet je koesteren en dan moet je blij zijn dat die dat willen. Maar als t allemaal te lang duurt en je bent daar niet eerlijk over geweest, dan knappen mensen op zo'n proces zelf niet eens alleen op dat project. Maar en van nou ja, laat maar weer met die gemeente. Zie je wel dat we t allemaal weer zo lang doen en daar stappen ze een volgende keer ook niet weer in. Dus je moet daar open en eerlijk over wezen.

I: Wat zou de oplossing hiervoor kunnen zijn?

R: Misschien wat meer knippen? [Dat je zegt van ok, we gaan nu met elkaar een soort van bedenken of ontwerp. Dan zet je dat dan ook even stop dat gezamenlijk. Want dan is het weer even aan de gemeente of aan de partijen om het allemaal verder aan de procedures te laten lopen of de financiering voor elkaar te krijgen. Het allemaal lang kan duren en dan betrek je de bewoners er pas bij op het moment dat je in realisatie komt, want dan wordt dat weer concreter en hebben soms ook andere mensen vanuit de wijk weer interesse om mee te doen, zodat ze niet echt helemaal in zo'n

proces, wat soms drie jaar kan duren, zeg maar van begin tot eind en daar niet altijd bij hoeven te zitten. Of denk je van wel?

I: Ja, ik zou denken dat dat uh, dat er wel een oplossing zou moeten liggen in gewoon de het ontwerpen van het institutionele systeem

R: Ja, precies. Ja.

I: Ik denk dat daar heel veel te winnen valt.

R: Dat is ook zo, dat is met heel veel systemen die wij in ons land gemaakt en bedacht hebben. En heel veel dingen kunnen veel beter en efficiënter.

I: Precies. Ja. En misschien ook uh, in zo'n proces. Dat gewoon vergt natuurlijk ook geld. En denk ik als je dat op de juiste plek dat sneller kunnen gaan.

R: Dat klopt, dat geldt wel voor mensen die je aan tafel hebt. Dat je als je zo'n proces ingaat en je gaat verwachtingen wekken bij uh mensen in uh in de wijk, dat je daar ook mensen daar hebt zitten die mandaat hebben om uh geld uit te geven of om beslissingen te nemen. Want als je inderdaad gewoon niet voor elk ding wat je met elkaar hier aan tafel met de hele club bewoners en ontwikkelaars hier in de buur gaat bedenken met elkaar, daar zit t enthousiasme op. En deze persoon die heeft niet het mandaat om dat te doen. Die moet ik eerst weer terug naar zijn mijn baas. En je komt een maand of twee maanden later weer terug en zei Ja, krijg je niet voor mekaar. Ja, dat werkt averechts op alles in zo'n uh, niet in zo'n proces. Ja.

I: En is er in het proces ook een uh een uh een rol voor politiek? Speelt dat een rol?

R; Natuurlijk die zit er altijd. Dat kan om het project gaan waar de politiek een rol in heeft, zeker in de openbare ruimte. Die hebben ook gewoon te maken natuurlijk met raadsbesluit en geld voor vrijgemaakt worden voor passend beleid openbaar ruimte te zoeken. Dat zijn ook dingen die uh ook de raad aangaan, zeker als ze iets anders moeten dan hoe t was. [00:29:33]Maar misschien nog veel meer op de manier van samenwerken aan de wijk tussen gemeenten, organisaties en bewoners, die vorm van co-creatie met gelijkwaardigheid. Dat hebben we in Paddepoel ook gehad, daar hebben we echt de raad heel nauw bij betrokken om zo ook steeds in de stapjes van proces enthousiast te houden op de manier van werken met elkaar. Omdat we weten dat er zo meteen een resultaat uitkomt waarmee we weer naar de raad moeten. En dan krijgen lieten ze meteen ook met een plan aan het eind te beoordelen. Maar ze hebben gezien dat het iets is wat ook heel erg vanuit de wijk gedragen is en als het gaat om raad die zijn natuurlijk ook vanuit de politieke partijen die politieke partijen hebben een achterban die we echter graag over vier jaar weer zitten. Dus die vinden het serieus nemen van uh de stem van bewoners in de wijk bij ons is belangrijk. Hebben natuurlijk ook wethouders, maar zeker ook bij de raad. Dat wordt eens onderschat worden vind ik de rol die de raad daarin heeft. [00:30:35]Dus ze moet het proces ondersteunen. En dat helpt om dan ook sneller en beter gewoon goedkeuring op projectvoorstellen te krijgen.

I: En in hoeverre verschilt in een aanpak van een project als het initiatief echt vanuit de wijk komt, of van nou juist van bovenaf?

R:]Ik denk dat projecten die van bovenaf komen en op zich wel goed vallen in de wijk als t er eenmaal ligt gewoon veel sneller kunnen. Maar als er iets ligt wat gepresenteerd wordt en dat ligt niet goed bij bewoners, dan ben je ook helemaal terug bij af en dan moet je ook twintig keer zo hard je best doen om de volgende keer wel iets te maken wat jou aansluit. Dus ik denk dat je prima dingen van bovenaf kan bedenken als je weet dat de wijk daar echt op zit te wachten en dat t dan ook alleen maar

gewaardeerd wordt dat je dingen sneller voor mekaar kan krijgen. Maar als je daarover twijfelt of je maakt iets wat ook echt gewoon van de wijk zou moeten moet zijn dat er dan beter is om de wijk echt erbij te betrekken, ook in een vroeg stadium, maar dan wel volgens die spelregels. Die zijn gewoon van open eerlijk zijn over je procedure, dat het wel even duur en over die gelijkwaardigheid. Dus dat zijn wel intensievere en langere processen. Maar dan weet je wel zeker dat je met elkaar tot een resultaat gaat komen. Maar een resultaat dat misschien anders is dan wat jij zelf als gemeente had bedacht. En ik denk dat je een beetje moet kijken naar schaal van dat soort projecten je hoeft niet bij alles wat je doet voor de gemeente de participatie aan te gaan. Dan maak je het onnodig ingewikkeld of onnodig veel. Het zijn vaak dezelfde mensen uit de wijk die participeren en je moet voor elk stapje in dat gewoon opnieuw bij je met dezelfde mensen in gesprek. Dan krijg je de termen als participatie mee. Dus je hoeft niet alles te willen participeren. En daar wordt dan natuurlijk zo meteen met de omgeving wet daar wordt het interessant van. We weten nog allemaal niet wat dat precies gaat inhouden en wanneer t nou een keer gaat. Het gaat gebeuren, maar ik vind dat nog wel spannende omdat je dan eigenlijk wel dus voor alles wat je doet in de wijk daarop zo'n participatie uh uh traject moet starten. Alleen al vanwege rechtswege en niet vanuit oprechte interesse of uh samenwerking. Ik heb daar niet zo vertrouwen in.

I: Wat zou volgens jou een ideale rol zijn voor kunst binnen wijkvernieuwing of als strategie?

R: Identiteit. Het zit in het resultaat dat je iets kan maken met elkaar waarvan je zegt van daar staan we met elkaar achter en dat vertelt toch verhalen over mijn wijk Dus dan heeft het iets met de plek en met de verbondenheid met de plek te maken. Maar het kan ook heel erg een rol van betekenis spelen in het proces. Gewoon samen aan iets werken, als je dat op een goeie manier doet en dat tenminste dat het energie geeft. Dat kan ook heel erg helpen in het versterken van de relatie van bewoners onderling of bewoners met die plek of bewoners met de gemeente? Dus ik denk dat kunst daar een goeie rol in kan spelen als onderdeel van het invullen en herinrichten van openbare ruimte.

I: Welke voorwaarden?

R: Duidelijk zijn over je proces, hoe je dat gaat insteken, wat zijn de uitgangspunten en de eerste uitgangspunten met elkaar verkennen, open zijn over plannings en procedures en welk traject gaan we met elkaar? Welk proces gaan we met elkaar doorlopen? En van daaruit ook gewoon de mensen er bijhouden die daar echt zin in hebben om te gaan werken. Dus dan zit het niet zo zeer op inhoudelijk zeg maar de kaders stellen maar vooral gewoon heel duidelijke proces afspraken maken in het begin en hoe gaan we met elkaar samenwerken. Duidelijkheid in dat proces. Ik denk dat het goed zou zijn om met die kunst dat t onderdeel is van inrichting openbare ruimte dat je het ook kunt aangrijpen om bezig te gaan met onderhoud en beheer van die openbare ruimte. Het is een kans die je hebt om de betrokkenheid bij het onderhoud en beheer en beleving van die eigen leefomgeving uitmaken. En wat je vaak ook ziet in de wijkvernieuwing waar ik dan veel in werk, daar ben je bij bewoners binnen. Dat is dan de kans om ook in gesprek te gaan over andere thema's als bijvoorbeeld gezondheid en armoede en noem maar op. En dus je kunt t gebruiken als katalysator en dat zou je met kunst in de openbare ruimte ook op die manier een ding kunnen zien. Je hebt een aanleiding om met de kar mee aan t werk te gaan. Dan gebeurt dat wat op die plek. En dat moment is mooi om te pakken om ook uh, nou voor de wat langere termijn met elkaar na te denken over betrokkenheid bij die buurt en die plek en veel onderhoud dat groen. Dan heb je de bewoners er misschien zelf wat in doen. Dus dat het niet alleen maar iets is wat je oplevert en neerzet, maar dat je ja nadenkt over vervolgen.

Transcript IV

Topic: Art in Public Space and urban liveability

Research Question: 'In what way can urban liveability benefit from art in public space?'

Interviewer (i): Aaron Migchels

Interviewee (r): AS (R1) and BR (R2)

Date: 13/04/2022

Length: 56 min

Verbal Consent: Yes

I: What are typical places for you in Kreuzberg?

R1: It's very various area of Berlin. You've got the two former areas called 61 and 36. The 36 area around Görlitzer Bahnhof and Kottbuser Tor is quite different to the 61 area around Bergmanstrasse. Mm hmm. Um, I would say the Oranienstrasse the centre of the one Kreuzberg and the Bergmanstrasse is the centre of the other Kreuzberg. Both are quite characterised by a multicultural surrounding. A lot of different people are living there and both are also quite dense. You don't have a lot of green and you have a lot of very different people who mostly can live together quite good. And yeah, and you do have a lot of restaurants and young people and bars and. Also, recognisable for me is Kotti and the architecture of Kotti, which is very typical architecture of the seventies. And it's also an architecture where you still can see the ideas of the urban planners of the seventies making, you know, I think making the highway to a wild West Berlin. And there you can see by the architecture that this was meant to be quite big and car based. And now the people are trying to take it into their own hands. So it's an it's a very special place for me.

R2: Quite honestly, I have no idea. And this depends this statement depends on the fact that Anne has been working in this field now for, let's say, decades. And I'm the guy who was responsible for the contracts for the finances. So I have a completely different perspective. And I'm not. Aware of all the details you see. So if we talk about the foundation in general, then I may have plenty of answers. She's the expert for Statraum plus which is a wonderful program. We talk about the program later on.

I: How could you relate of Kreuzberg into context of Oberlin that makes you not know? Like, I mean, what is, what way does it differ? In what way does Kreuzberg differ from other neighbourhoods?

R1: I would say it's very different because. Within the East West's history quarterback was like in the half island into the east. So when the when the wall was constructed, nobody wanted to live in Kreuzberg, especially in the area of Oranienstrasse and Kotti. So all the Turkish people, all the guest workers moved into this area of Kreuzberg because many German people had the fear that the Russians would close the wall and this half island would get into the east. So it's very special social conditions and social society, which was developed there because of the wall. And then later on, I think, which was also quite characteristic for Kreuzberg. But it also has happened in Schoderberg is the urban housing development of the state trying to destroy the old houses and built new houses in the sixties and seventies and the people who were revolting against them. The I don't know the name in English Hausebezetsung. And this is also if somebody is asking, Kreuzberg. Do you think of this time too. And this is also quite characteristic for Kreuzberg that you have this two different areas. You have the Prinsenstrasse, the sixties and seventies housings and then the old houses of the 19th century in other areas. So this is two different realities in a way, in Kreuzberg.

I: How is the social cohesion within Kreuzberg?

R1: It's really depending from house to house. It can be completely different. Yeah, from street to street it's very different. I wouldn't say there's something which is really typical in Kreuzberg, you have a very dense Turkish community which is quite good connected, but also there you have very different cultures. I mean you have the, the Turkish community which is quite assimilated and is very connected to the German culture and community. And you still have the Turkish community, which is quite isolated. And still many Turkish people who don't really learn German not interested in because within Kreuzberg, but they can live in the Turkish language and the Turkish culture. They don't have to assimilate. So for me it wouldn't be I couldn't generalize it. It's very it's very going up and down, really. From house to house. From street to street.

I: Can you give some examples of recent projects that were done in the area?

R1: example, we, we have a big program, we have a, the Urban nation museum for street art. And we have a big program called One Walls, where artists painting graffiti and street art like walls all over the city. And we also have some of those walls in Kreuzberg. If you go on our website on the art map, you can see. And last year, we did a project with an artist called Marcus Georg. Um, it was called My One Wall where children of a school in Kreuzberg near Meringplatz, were walking around looking for the one walls in their neighbourhood and analysing the art. And then he was making photos of the one walls, but putting the art away and the children could create their own one wall and were thinking about, okay, what would I paint if I would have such a huge wall and what are my dreams and my ideas? And, um, and we made collage. It's also on our website. Oh, you can look it up. And those collages, they are telling a lot about the children. It was in the middle of corona time. What they were thinking, feeling and dreaming, all lot of the paintings was connected to Corona and what they were wishing that they can get out again. And so the, the, the empty space they could fill with their dreams and their ideas. So this is one of our typical kind of projects we do.

I: And do you see after the project is done, some effects of the project?

R1: I mean we see we had a full exhibition on a neighbourhood space in Meringplatz where all the collages were exhibited and we had a big opening a corona opening. So they were all standing on the street with the children and the parents and that makes something with children when their work is exhibited and their parents are coming and the parents are proud and the children are proud. So all of those projects we do, it doesn't matter if it's art or sport or whatever. It's always about, uh, strengthen your own feelings about yourself and, and having the feeling that you, you can be a strong person and that you can achieve something if you, if you work for it and self-confidence.

R2: Self-confidence is the issue and being part of the society.

R1: So many, many children in those areas, they live quite isolated and they, they never go out of the area, they, they just so go around the neighbourhood and you can really see the less the education of the parents is, the less the children move out of their space. I mean, they they go to Turkey to visit the grandparents, but they, for example, they never were at the podium or even at the Unter der Linden, which isn't just one kilometre to the north. So it's also about making the horizons more open and giving them the idea that they can reach something and that they can move to the city and say, I'm something, I did something, I have an exhibition. So it's, it's, yeah, whatever happens.

R2: You call it invisible border.

R1: And they exist for sure.

R2: So very often we're initiators that we have some ideas, some approaches which we tried out somewhere else, and that we then go into the area and offer them to people and look for cooperation

within the area. But there's also the possibility that you can apply for money to us and the people are sending us their ideas and we give the money for it. And sometimes they send an idea and we think, okay, it could be something, but it should be even could be even better. And then we get in discussion and develop it together. So it's coming from both sides.

I: Does the outcome differ with a different initiator?

R1: I think it's always depending on people and personalities. If you have, for example, in a school, a very open minded and very energetic teacher, they can reach a lot. But the idea can be as good as possible if the teacher in the school or the director say, I don't have time, it's too stressful, then it doesn't happen. So it's always depending on people, positive thinking, people who think that things are possible to do. And then it doesn't matter if it comes from there or from there. But but it's always important that you work together and you speak with each other and understand each other. For us, it's very important to understand the needs in the area. So we talk a lot of people make a lot of communication.

I: How do you see the role of art in this process?

R1: Art is a door opener for sure, because you, through the creativity, you have the possibility to open up your mind. I have the example just comes into my mind. It was also a school in Kreuzberg we were working together. It's not the visible not Beeldende Kunst, but it was music and it was an opera workshop. And we did it digitally because of Corona. And the children had to build up a mask to tell the filter, you know it from Mozart, it's an opera piece and they pulled up the mask and were playing the roles within the tuba flute and could invent themselves the text. And just by wearing the mask and getting into the opera piece, they started to talk about themselves in a symbolic way. They find and find themselves in the roles. And we're starting to talk about the feelings which they never would have done without the mask and without the opera piece. You understand what I mean? So art can help to open yourself up, which you would never do under normal conditions, because you would be too afraid to show your feelings. So art can be an opener to connect people, to connect in a live with older life and yeah, to, to strengthen the your own power. I think it's a very important question. I mean, how do you evaluate success? Yeah, that is we try to do it on different levels. And the projects we do, usually all the participants and all our partners, they fill in some questions and the questions are always trying to look on two different general levels. The one level is the individual level. They did something to the person themselves. Did it strengthen their the self-confidence? They feel better that they had fun or whatever. And the other level is that the people come together with you said, you know, is the connection better? Is the communication better? And so both levels are for the development, for the social development. Important. Um, and I think what you said, I think the art is not important. It's not important which kind of art it is. It doesn't matter at all. Because you said it's important. I don't know. I don't think art is important, because we do so different kind of projects and it really doesn't matter if it's a boxing club. Mm hmm. On overall workshop or street arts graffiti workshop or whatever. If the person who's making the project is good and positive and energetic and living the art.

I: That's interesting. And how is the relationship between the residents and your corporation?

R2: Living in Kreuzberg and us? So this is a very interesting question and I think we are now coming to a point which is worthwhile debating. And I give you an example. We started with the museum in 2017. That was for the housing company, a major investment. We spent roughly five and a half million euros for the refurbishment and setting up the museum. And as a matter of fact, the museum is works like an incubator. We have roughly 100,000 visitors a year. And if they all spent a couple of euros or a few of them, a couple of euros in a restaurant nearby, it has an economic impact. So this is our vision and our story. People who live, live nearby have different feelings about the museum and about art itself.

A couple of people are saying a wonderful thing to have shown. Schöneberg is even more interesting. And a couple of people say it's a pain in the arse. Too many people in Schoneberg, even from different countries. That makes it even more difficult. And then there are people who have let's say they're iffy. They have no clear vision, whether it is whether it was a good decision or not. So it is easy to speak to those people who are iffy who are trying to find an attitude towards the museum. And these are the people Anne is working with. So it takes quite a long time to convince people that art, as a transmission belt for being part of the society, is one way and is a successful way. And I think this is probably the starting point to think about an investment in the neighbourhood, whether it is worthwhile doing it and if it causes any kinds of any kind of effect. And now after four, four or five years, it has changed dramatically. But it has changed because Anne is doing a wonderful job. She is talking to the people. She convinces the people to take part in our social projects. And of course, we are spending more money in the neighbourhood. And that causes a different, let's say, a different attitudes amongst the people who live in the community. You know, so it is always we have to always balance the projects, the topics and the money, which is pouring in to the neighbourhood and therefore. It was a long way to go. The decision to set up a museum was one thing. To convince the people was certainly another thing. And it's still hard to convince politics that it was a good idea. The Senate has the same opinion. A wonderful thing for Berlin. For Berlin as a town or as a as a as a as the capital of Germany. The people, in Kreuzberg or in Schoneberg, may have a completely different view. Not the majority, but a minority. And there are still a large minority.

R1: We talk a lot about gentrification. A lot of people. I mean, you know, if this museum is like all, all over the world, when the artists are coming, the prices get high. So is this is this a positive development or not? This is the issue, you know.

I: Do you think the bit about the politics within the city of Berlin, how is this regime in relation to the to do policy, city wise? Is there a sort of program or a vision?

R2: No,

R1: Don't think so. No.

R2: The general attitude is very easy. It's wonderful to have you. Berliner Leben you did a wonderful job. Or, let's say, give back to the wonderful job and spending all that money for a museum. But then, full stop. And there is no vision. No. Which is defined by the government suddenly not? No. This is our task. And as a matter of fact, quite frankly, it is our task.

I: And would a vision be valuable?

R1: I think it would. I think. I mean, for us, it would be valuable if in Berlin you have always the complexity of the city and the areas you're know, looking, and they don't work very good together in Berlin. And this is the main problem. So you always have to talk to two different levels. And mainly they don't have the same opinion. Makes it even more complex, too. And for us, it would be interesting if. If we could cooperate better than we do on a working level. We are making a new social cultural program in Schoneberg. Back and on the working level, I have very good cooperation with all the people within the institutions and were there at the spot working with children and young people. But as soon as it comes to the politics, it gets very complicated and it's not an open and positive communication. It's complex. There's always a hidden agenda. I would say, yeah.

R2: We have a typical conflict or here we have a typical conflict between the states and the so called pressure groups. And a company which is run by. And a lot of by people who are involved in business. Yeah. So this is a typical conflict. The people on the political side say that we are the so-called capitalists

who made the decision a couple of years ago to do something for the neighbourhood. And the only reason why we did that or why we decided that is that we are responsible for the flats we have and for the values we have under management. And we said, of course, this is an issue. If Schöneberg has a good perspective, for example, and is very well known, this is certainly good for our flats and for the values we have. But there is another aspect which is important for us, and this is, as honest said. We need a society which is peaceful, which looks after each other. We need people who have the same. Visions and perspectives and possibilities we had. And what we need is we need a society which is able to define future and conquer future in a very positive way. And this is an unbridgeable abyss. And it's possible for us to explain our vision, which is certainly positive and is in an economic way and in a so-called social way, that they are biased. They are prejudices, which are. Which we simply have to accept and we can't overcome them. And that is a major problem for us. If the government needs money, they're approaching us. If we need support. They rejected. Full stop. Exclamation mark, exclamation mark. And this is, I think in the Netherlands, you have a different way of cooperation. Completely different elements. True. And this depends on your trading history. Netherlands has always send out ships about younger years in order to be successful. We have a completely different.

I: For example, in the Netherlands, we have an older institutional structure, so we have specific functions for specific groups. And part of that is that within our the government of our region, there are people specifically focused on, for example, social issues. Connection with neighbourhoods and neighbourhoods is very much represented in this cooperation. And do you think that a construction like that, how could that work in Berlin or mean? It's a very open question. I understand that maybe.

R1: I have the impression it's also really a question of mentality or of processes. I mean, yesterday I had a meeting with a woman in the Pittsburgh. She's responsible for all the social institutions, for youth, young people in the area of Schöneberg. And she was explaining me for half an hour that she doesn't have time to visit all the institutions because she is she has so much to do. And this is for me, I don't understand, because I would say if you are responsible for those institutions on your first day, you go there and say, hi, that's me, and we work together and what are your problems? What am I doing? And that she now is half a year having this job and was never visiting one of them. This is bizarre and this is very German. This is very typical of the Germany. I don't have the time to go out. I have to sit here. And it's a lack of the will, of communication, of openness. And every time I'm working together with Dutch people, there you are in your culture, much more educated. Also in conflict, you can resist much better people who have a different opinion. You are much more mediating conflicts and finding a solution together. And in Germany, the people, especially in Berlin, I would say this working together and it's not very developed, everybody's just hiding and they all have a fear of the other. And it's not a good corporative atmosphere.

I: In the case of city planning? And are you involved in in creating you should plan plans city wise?

R2: We're not as a company. I mean, as a company. Yes, but. Not in a very effective way. And the problem is that we have an opinion. And we are certainly able to explain our opinion. But that's it, if they really consider our opinion is not guaranteed. And if we talk about our museum and the projects we have, we are not involved in any kind of political process. As a matter of fact, we are ignored, which is, from my perspective, perfectly fine. We do our business. Mm hmm. Don't get it wrong. But we have the possibility to fund the projects because the real industry is still very well off. So we have the money, and this might change in a couple of years, but nowadays it is certainly no problem. And I think the political. Debate is awesome and their perspectives. There is no combined perspective because there is no cooperation. If you go to the West, for example, go to the Rheinland, Bonn, Köln or Frankfurt. Completely different way of cooperation. And that depends on the Senate, which is a left wing Senate. And we are the capitalists and here we have, we have the same arguments and yea as on the Senate.

R1: But I would say it's a Berlin culture, it doesn't depend on the colour of the party also when there was a conservative that.

R2: That's right.

R1: So it has something to do also with the Berlin history. I mean, West Berlin was spoilt because so much money. Does that mean that the people who've never learnt to work through something, they just were sitting there and talking?

R2: Yes

R1: I mean, in East Berlin it was a little bit the same. So it's the hands on mentality is not really the problem that very many different cities in Germany it is really much better, you know, in the East and the West, I wouldn't say it's regional. It's especially here. It's very. And the Senate is always in conflict with the ?, with the areas. They are never of the same opinion. They always fight against each other. And for urban development projects, they are always blocking each other. So nothing will ever happen. I mean, exactly right now. So it's this really working together for a better city. It's it doesn't really work. So you can see we are not very happy with the Berlin politics.

I: It is very interesting to hear it. It's really like, you know, I can very my good compare it to in my own context.

R2: It has not a surprise for you, is it?

I: I mean, like it is for me surprising that in the Netherlands we can complain a lot. So I talk to a lot of policymakers, makers there, and they say exactly the same thing, like, its always like this instead of cooperation with our. But then I think that if you compare the Groningen context to Berlin is Groningen is doing a bit better I was also wondering where we always start with this big scale of Berglin. Groningen is for example a big Dutch city, but itself is as big as the neighbourhood of Kreuzberg. And how do you think that you know this 3 million city? How is this?

R1: I would say it doesn't depend on the on the size, because if you see Hamburg, for example, which works much better because there are the structure is a little bit different. The areas don't have so much power than in Berlin. Berlin is very special that the areas are completely independent in the decisions from the Senate. So you always have this two, uh, power stations and they don't come together. This is in Hamburg, for example, much different than Hamburg. The urban planning is working much better. And what's a new housing project that's going on in a very fast, rapid movement? And it works there, I would say. And so this is very different in Berlin.

I: We also thought about the value of st art and, like, the money. Uh, we, um, so we spoke to another man, and he told us he has like, uh, 30 people from owning houses and quite so. And if you could do street art at the houses and everybody said no. Mm hmm. Um. Right. And. And you think, um. Street just is giving less value. Like, there's been nothing in place until I was in company. Um, which means he does some as a little bit in the beginning and in the we to him and he does not.

R1: I mean the holding company give it back they give a lot of walls for this project. One wall and all the walls we have painted with artists as a foundation all over the city. They all give about. So they give their walls. Okay. But this I would say it's a different approach because then you can decide what kind of art do you want? Mm hmm. And it's. It's as ein Auftrach?, it's completely different. I mean.

I: It's no street art anymore.

R1: No. I mean, you could call it street art, but it's a different process. And the normal street art, it's the illegal appropriation of the property of somebody else. So it's it's a it's a different discussion, a different debate. And many like the people, but also, I would say, but also many other properties, they decide to have official street art to avoid the legal street art. They painted their for seeds because then they hope that nobody else would come during the night and make something else on the facade.

I: Are they is there a fear so the value of the house is getting less?

R2: No. As a. Oh, okay. The thing is, as soon as we decide to ask an artist doing a wall, we have. We have two positive effects. The first one is you create a place. The second one is that as soon as you have created a place, not immediately, but the price may stabilise or may rise in the future because you have created a place and this is an interesting place to rent. So of course you can have a negative effect of the art is shit. Then you asked your facility management to destroy the art or to remove the art. But if you have a, let's say, clear process and an artist who is prepared to work as a subcontractor, everything is fine. And that was the reason why I gave it back, decided to do, I think more than 60 walls, all of we put in, we're creating places.

I: Do you think there should be more places to do street art, like legally, like graffities?

R1: What we are doing in the moment that we more and more try to make good processes one to make the street art. So for example in one housing area. But a little bit outside on the periphery of Berlin, there was a Belgium artist, Catherine van der Linden and she was painting the basketball court, which was in the middle of all the high rising housing 70 houses. And this we did an a participation project with young people who are living in the area. And this is an effect which is very positive because, I mean, it looks good as creative place. The people were involved. So the idea and identification is much higher. And also vandalism doesn't take place because it's their place. It's not something else. So I think it's a very good way to make the venue even higher. But this was not your question.

I: Do you know if there should be more legal places to do street out for the residents?

R1: I don't think that this solves the problem or the problem. I mean, is it a problem or not? We could debate about it, but the street artists for them, I think the act to appropriate places legally is the very central motive. So you could have legal places for some kids and the kids would be, you know, obviously it's a nice idea, but you would never avoid them. The street artists taking their rooms, because that's that's the main issue about it, that you just inhabit public space and say this space is also my space. And so I paint this wall and I don't care who owns this wall. So legal places doesn't really get into the nerve of the issue, I would say.

I: You just gave an example how art in both the space is strategically, strategically used in public space with the vandalism. Is it in other ways also used in in a neighbourhood.

R1: To creating community, creating places, attractive places to stay? I mean, offenhedsraume where you like to stay in to be because it can create beauty and being attractive and the social impact, the participation. And I mean, you can connect it to a lot of issues, I think. So it's a quite good possibility to me. Yeah. I have a social impact.

I: How would you ideally see to divert the development in the upcoming years of the use of or it's like just just for like what would be the most?

R1: I would say the main issue in the future for the cities is not the art but the sustainability and all the projects we are doing when we talk with children and young people in their areas about the future and their wishes. They always say more green, more water. So you can always combine that with art. And I think this is this is senseful and creativity is a very important motor of development of change. But I think the main issues in the future are others, because if we don't start now to transform our cities, we. And we don't have art anymore because we are not there anymore. And I think we have to think more multidisciplinary, connect much more art issues, creativity issues with green sustainability issues, because otherwise, I mean, just to paint a wall kind, colourfull doesn't really make the change.

R2: So your task for the future is sustainability. This is the main issue, and it's our task to prepare the way. But if you talk about sustainability and if you would be recognised by the, let's say, industry, not only about politics and think about the economic side, think about the social aspects, think about that. It has to be affordable by the government, by the people, for example, rent, house and by the companies itself. And I think this is the most important issue then is money, and then money is left. We can certainly think about art and the other aspect, which is of major importance. And the Netherlands could be a blueprint for a couple of things, at least town planning or spatial planning from my perspective. And then education is the main issue to tackle the problems of the future. So and not only people who have studied, but we need craftsmen as well, people who can work with their hands. Otherwise, we have a lot of we have quite a few people think, but we have no way where does the work actually so and therefore art is not the main issue of the main thing. It is a transmission belt for something.

Transcript V

Topic: Art in Public Space and urban liveability

Research Question: 'In what way can urban liveability benefit from art in public space?'

Interviewer (i): Oskar Olsson

Interviewee (r): SB

Date: 02/05/2022

Length: 42 min

Verbal Consent: Yes

I: So I will maybe start also with like the physical characteristics of the neighborhood. And I just wanted to ask things. To what extent are you satisfied with like Kreuzberg as an area regarding to like the facilities and how the public spaces have been filled with art?.

R: It's an interesting question. You know Kreuzberg is the most dense neighbourhood in the East of Berlin so the number of inhabitants through the square meters available. It's very, very dense. It's also the less greenest district. So we had to pass. So it's a very urban situation in this situation. Urban art and urban expressions are very... There are several historical aspects which are important to understand the impact of street art in this neighborhood. So one is the geography and especially the geography with the border, [4.5s] with former East Berlin, with the wall. Because when you look there and you see the streets, this was already East Berlin. So we are now in West Berlin and the crisis through passing, but we weren't able to see them and they weren't able to drive there because there was the walls with all the safety measures of the border. And of course, the wall itself from the western part, from this side was the best place to put street art and to cover it with graffiti and everything because the wall itself was formerly owned by the DDR, by East Berlin, and they didn't care what happened on the western side. So because it was the property of East -Berlin and even, you know, one or two meters before the wall was the ground of the DDR. So if people were close to the wall and put in graffiti, they couldn't be charged by the West Berlin police because it was already East Berlin territory. So it's about this specific situation that was made very easy for people when it started, like in the late sixties, the beginning of the seventies. It came from New York came from the U.S., the first true offs and tags with a name. And the influence between West Berlin and the U.S. was very strong. I think one of the first graffiti rides in West Berlin was for a US soldier because they were influenced, of course by the graffiti in New York, but were well, living here in Berlin because they had to maintain army services. Here is everything. So this is the first instance historically, the wall. The U.S. occupation there, very tight relationship between the U.S. and West Berlin. It's important West Berlin of note and to have a playground, let's call it that, with the wall which was not illegal. It was not legal to have a fight, as the DDR could have said, don't do it. But of course, they wouldn't have gone over the wall and said, okay, this is one very important reason. The other reason is why is Kreuzberg, such a creative and socially very lively district, is because of the special architecture of the city. The human geography of Kreuzberg which is very important to know, is here. This building is quite old. It's sort of like 1847. But at that time, when it was built as a hospital, imagine, that's around the neighborhood, there were only green hills and farms. Yeah, yeah, it was the city and it's flat behind the building. And only 30 and 40 years later, the city was built like it is now. It is built in a very special, specific manner for the Kreuzberg and the mixture which says so first. So you have huge blocks between the streets, very huge. And the first front on the streets is for more healthy people living there with very nice apartments. You see names and faces, corners. The first courtyard is already for people, for workers, simple or simple. And the second and third or fourth or fourth is for industrial production. And this industrial production size. You have you have very huge buildings for industrial production. And of course, when the wall after the Second World War and when the wall was built, all these buildings could be used for industrial production. So they were empty and young students arrived there. Artists came to rent their very

cheap. They could rent like very huge former industrial flats to have their studios there, paint there, live there and so it created this mixture of living and working, but also in for the next generations that are teens and young students arriving from western Germany would live there for very cheap rents. This created a very creative mix. A lot of artists involved in the city politics, involved in urban changes where were there and so this was influencing also the creative potential of Kreuzberg. This house was the first house, which was squatters. And this squat was the first signal to create an opposition against tearing down all the buildings here in the neighborhood? Otherwise, in the seventies, there would be a huge demolition of all old houses. Creating a new neighborhood, a new district. And the people were fighting against it, keeping their houses and saying, no, you want to stay there and renovating. And this had also a major influence for the creative potential of the city.

I: That's very interesting to see. But I think if we're going to talk about Kreuzberg, specifically what I like the most, if we just go basically this topic for generally we're like some places you would see a very typical Kreuzberg, very in like for this crazy mixture. You know, one of the most typical places employs very good examples of this.

R: And you can I don't know where you arrive from Kottbuser Tor, this is of course, a symbol for the change of like what happens in the seventies. But then if you go to the Oranienstrasse, also, you have a situation like it was kept with the old buildings and this mixture of bars, galleries, studios. And if you walk there, you have in the first also the second courtyard, you had these little industrial buildings where gentrification came. You have startups, software engineering companies. Before that you had designers, architects, labels, fashion labels and before they were there in the eighties or so where artists to working there. Yeah.

I: It's like that impacted area. Okay, how long how would you say how would you say the opportunities for this place, like spatially, for the arts? How are the opportunities looking like? It really comes from now to like bit in the future.

R: The opportunities are there of course, as you are finding galleries or galleries or spaces which are that which have a public function in the public space itself, there are not that much of opportunities because it is always a struggle because of four each walls which is owned by your private person, you're not allowed to paint it or use it. So of course it's still illegal. It's always a struggle to deal with it.

I: So you would say that the illegal part of it or like the I would say the illegal part of the street art that that is has always like impacted this neighborhood in some way.

R: From, like I told from, from the early sixties when the wall was built, which was on the wall then of course it was not only on the wall, people then trades on the wall, made their paintings on the wall. That then you went to other walls. which was also another opportunity for street art or as urban is, you have a lot of knowledge, less use of the Second World War. A lot of houses were bombed or destroyed after the war, all to like, you know, because they were used. And then you have very, very huge and in German you call them brand bombs went towards was a firewall so it's when the house is missing. Yeah you have two walls so you have a gap. Yeah, yeah you have two very huge walls. Well were in the seventies there was a huge program for facade painting by artists in the seventies.

I: Was it funded by the government?

R This was funded by the city of Berlin. So this was legal.

I: As just so I'm wondering, since it says that the rules apply to what the whole preliminary like how you're allowed to disregard it, but how this how this points by different is you see differently here when you just know it. Since it is illegal in the whole.

R: Kreuzberg was always as place, a kind of laboratory or experimental field and just examples in other field. Kreuzberg was the first directly elected member of the Federal Parliament from the Green Party in court that you had the first mayor in the western part of Germany, which was from the Left Party, to be elected as a mayor. You had you have here the main faction in Germany and so on. One fact is the Social Democrat and the other side is the Christian Democrats with. And you had a mafia. Yes. And. You have to know them. Five years ago, the metro. For years laws work for 3040 years only gains 10% of the growth and process in the office of the Green Party. So 30 to 40 to 45%. The Social Democrats have 15%. The left party has 24%. So you see that Kreuzberg is in a certain way always a very progressive neighborhood. [7.5s] Okay. And there is always voting left from the center. But it's due to the special situation. Social situation is usually the way in which the later it is, you know, the social structure here was is very diverse. Yeah. A lot of immigrants arrive, young students arrive, you know, so.

I: That's pretty interesting. But how is it? Slowly, especially as a neighborhood is more isolated. How is the community, the other neighborhoods around here? Is it very isolated or very closed off in one sense?

R: Of course it's changed. It was very isolated from 71 when the wall was built through 89 when the wall came down, because this part, of course, that everyone's information was like is the former. So it wasn't the Western fault, but it was Far East in the western part. And if you look at the map, you can see it was surrounded either by the wall, all that water and the wall. So it is an island within the island. So it's kind of like it was kind of this level in the flow of life, isn't it? But then, of course, it changed. Yeah. And since there is still a very big gap, a difference also culturally, socially between eastern and western districts for a long time or before which were in the east and as far as the other neighborhoods in West Berlin also have. So that was always kind of a sexual. Like maybe like a lot of, you know, people in the 1920s it was that was that was like this is why people were even fearing for both of us that because it was too wild, too much too much foreigners, too much young people, too much left to form.

I: To what extent do you feel connected to like this place in this neighborhood?

R: I work in a very interesting gallery since 2002. Because it's a special place and therefore I knew it was a place for a certain Yeah. To be like I was asked by the Second Amendment if I would give you a live interview. I don't know if you. You research because this post is going to read. Yes. You are here since Holmes closed it made in 2003. And this was the first year director. You was the first. Street Art exhibition in the White Cube Institution. At that time, 4000 frieze you made for research. For example, Taxi has his first institutional invention was part of the exhibition called Sectors. And also all day sale, smooth and friendly. So a lot of very big names nowadays and sometimes even quite young have their first. In the institutional exhibition here in. We went there in 2005. We didn't even go. We were in clubs. But the screaming is scandalized by the tabloids and the more conservative press infusing us to present street art in the gallery. The City Gallery in London City's all because and using public money to provide and to promote vandalism. Were like huge or. Headlines in the newspapers like several thousands of euros spent on vandalism. People are trying to come to the land to destroy our sheep stations.

I: What was one an example for like really a very successful art project.

R: I said was named the very street, the western part. The artists have faced with a lot of persecution and there were a lot of influences. It changed. We have now a very big impact on gentrification. So the neighborhood changes. And so it's.

I: And to me, with the gentrification that I think has that's been going on for a long time, it hasn't been the last.

R: Let's say the last five years, eight years.

I: So with gentrification, is it people moving in from other neighborhoods in the center, people.

R: Arriving from abroad, having money and having like the oh, solutions I'm going to buy? So you have like Icelandic companies and as people from Denmark, from Sweden, from everywhere, which because this project was very cheap. Now it's very expensive.

I: Yeah. But if you see like this, people kind of moving here and you feel like. Like, How do you see this? This is probably like the. Street art how do you see it in relation to actually improving the neighbourhood. Like the candidate it has. It actually does not like it. If you would like an ideal world, if you take those beliefs as an example, like how would you.

R: How then? Very. As far as I know, there is every bit of discussion about the role of art in gentrification. For example, when we raise our aviation sector, a vision of street art in 2005 Banksy became or was then quite famous and is the most conservative newspaper in Germany and fought over Native Title as a very large and huge article in the cultural fog. Describing the work of Banksy and describing that some houses in London where Banksy had made some graffities that the price of these houses, were crazy going up. So this was like the role of and the others of course, in a certain way it was also very fundamental. On one side, we were scandalized by the conservatives and newspaper. And also politicians say that you are destroying the city all on one side and on the other side. There is one company falsely of visibility, which was the role of the lenders to promote tourism. And they were visiting other exhibition and unpublished photographs making advertising. Of course, very little is because there is so such cool, art projects. Like Visit Berlin. So they had they had a web page and presenting street art in Berlin also our projects. Making advertising really. And on the other side, we were scandalized.

I: You ever since I get you out in the name of that's. So a lot of what like what would you say are if you type if you continue to subject to like successful art projects or how they are like water. Do you think like for college players specifically, what are some of the like conditions to get a sense. To succeed here.

R: I think you guys will always be aware, very sensitive about the data, which was also the. So the problem with gentrification is if you ignore the people, then the. And then Kreuzberg is very strong neighborhood sort over a so those they won't allow you to do things against them. So the real threat is strong opinion. Due to gentrification and social changes, it falls apart.

I: So you would say maybe gentrification is rather does not maybe hold the spirit that Kreuzberg has had for the last 40 years. When did it start changing?

R: Five, eight years ago.

I: So maybe you say, like, has gentrification also brought something new to the street? Well, the street ideology throughout the city has changed for the more negatively that positively. If you talk about street art.

R: I think that there has been generations of artists or in the late sixties, beginning of the seventies on the walls. But these were more front doors was street art because it was, I think some of say, but it was more classical media. Then you had a very huge graffiti generation and then you had a classical street generation with urban inflections, a little less graffiti, less paintings for more information, more

and more education. Such struggle, certainly. And now, again, I think the classic old graffiti is back again and also for us on a train, a train station, all this comes back.

I: But would you would just say it's like that the new generation that comes up now, it's like a reflection of the eighties for the culture?

R: Something happens and then you think of those that some people say they are the children of the first generation as well. They'll be seen as, you know, their parent or their fathers. And so it's where I is from the early 2000's. First there is a change, but it's very and also there are a lot of I would say commercial programs or commercial programs are also are not very luxury luxurious is in theater which are totally legal. So it's not desirable needs from over here of early nations. It's sort of a legal project working only with legal authorities. I don't know if it's really related to that. To the others, if you have like an urban level of refugee festivals, urban hostels. So these are floods like. And those trials which we both love to have to get sponsors to do something. So that's also a support for the city. So it's not anymore looking for the diversity of the existing approaches, but it's more like creating an impact, a visual impact.

I: You like a message like that?

R: In my eyes, it's more connection. Yeah, unless it's wild. Then the young, the young people who are tagging and bonding and all houses like you see it here? Yeah, they are part of it. And what I miss is there is only very rarely a connection between the real art scene and these projects like Urban Nations

I: So we like and we've seen a lot of facades here where they have murals, they proper murals and you don't see that is. Of youth, of this graffiti culture, of it's like two different worlds.

R: Two different worlds. Yes. More important, you know, you should go to for example, you should go to. Plus it's like, Fuck yeah, it's in your closet and tube station and you'll also, you know, ask them or they use seven and there's a park slope day is called flies and there is a living wall. And the wall is from Jules Verne workshop and there is one street of shops you can see you can buy cans. I think it's on the auction also it's called. A legacy. Legacy is jobs lost just in the of a very huge company like a hazy and pure company. And go there, ask the guy and he's very he's a Turkish guy. He was like a child when he started coming in Berlin and just selling cans. And they had, for example, a 3D visual of program. So you can solve it from a great dispatch needle slots to spray. And it was packed. That's interesting. You should go there. Yeah, see, it's such a troll loss. So your south also. Yes.

I: Yeah. That's. Yeah, that's interesting because I think you would you would say that is more of the, you know, the classical graffiti culture.

I: So you would just say that the local residents right now, do they have a good relationship with the policymakers?

R: Yes, I think in terms of for this little project and for more commercial projects, I think they in a certain point they said, not possible to get rid of it. So let's take advantage of this. And other people, you know, they getting older and so on and so forth. And now a lot of design and graffiti design companies and they produce like legal advertising campaigns with graffiti.

I: So it's you feel like the city has more. I just thought that if you can't beat them, join them. It's more like it.

R: Before that before that young, young people were colouring the trains were followed by helicopters and by cameras to see a person. I mean it wasn't long before 2005.

I: Ah okay. There's been a lot of change but is it. It's a. You can say for sure it has changed a lot since.

R: The first is still illegal and still people with the charge for it but not that's not likely from policies. Now it's like okay you can force also allowed you know. Yeah. I mean someone charges you maybe you have to restore it. I know before it was really harsh substances.

I: So I'm thinking like maybe to. Maybe it's has changed. Like, for example, they don't like that. The reason why it has not become a commercial navy is maybe not because of the law changing, but because the other actors in this made me realize. Well, first of all. Okay, interesting. But I think that how like just more generally, they have used starting to use like street art for public art, more like strategically now in this neighborhood as well. Like the policymakers like to actually make them a lot more comfortable just making like, yeah. But yeah. So yeah, because, you know, I think because, you know, we see a lot of graffiti around walking. We were walking around a bit and we were looking and we saw some graffiti, but we also saw a lot of girls and things. And you would say that it's more of too from the policymakers?

R: It is more or less. Yeah. And also a lot of new rules are to avoid the illegal references. So to put a new one on some sort of scheme. I won't say revenue from is murals.

I: The concept of street art is it's like it's happening, it's caught, it's it's illegal. That's about that. There were. She was standing up at the end when we were talking to discussing this and. And what is seen as illegal and what is seen as legal. What would you say? Like, where does the line go here? Like what? How do people see what is legal?

R: And then in the light, it's very simple. The other question is if it is right to charge people and for young people who don't have any money for selling or forming a wall around what is known what is what is solution? What is visual solution? Who is who owns the city? One of my favorite ideas. There's a French fry sent to me. Yes. And he made for legal refugees. He used to cross the threshold for planes to cross the high. If you go over on this wall. Yeah. Even a apparently clean wall. And or. And he was. And so he made refugees with the cash before them. So clean graffiti. So at first you see a refugee, but who drew the wall? Yeah. So it's a discussion about what is legal or for example you may photos were in what we go and insult sometimes those cars when the car is very close to all of these stories the lungile then you have a very large. Yeah well like a refugee. Yeah. But also they are saying like this is, this is revealing. But what, what is the ending revealed. So if a car makes it and for you the walls may seem dirty, no one complains. But if we do, it included or if we do something for this depression is what is really what for looking here and I think the border is.

I: How are they like the law like supposed to?

R: Make the goal is very simple if you get caught while you are involved something or is someone said this are you are the one with the who are always making this kind of text.

I: But isn't the how all that is annoying is in the sense like the people still continue doing this?

R: At the moment we live one and a half years ago. It is very, very slow because I have addressed more than 30 owners of Wolfram Alpha and myself to Aston Villa. Please legalize your role and then please make an agreement with the refugee lobby. Australian Young Associations refugee lobby, the new. Yes, and, and they would like make rules on the wall. But now it's really walls and all this. But if there is an agreement between the owner of the wall and the rest of the lobbyists that people are allowed to go the. And in time for the two of them, will we try? Maybe we will succeed with one or two of its lessons. So the owner the owner of the houses said, okay, as long as it's okay, we prefer little refugees or, you know, the ones that are now struggling with the refugee lobby who has these agreements.

People, I think you can say, is also part of the situation. People who are feeling their property loses on value will always like, Oh yeah, my houses of love lose value. I don't want refugees, I don't want there's.

I: More because we saw one was this was, I guess he just before um, euros or. Yes, it was. Or commercialized, but it was I think it was like anti-fascist. Yeah, it was sort of like a freedom building. And then it was like, yeah. Was just, I think it was, it was close by us. And the thing was. No, it was over. I know I was there when it was I don't remember the address right now, but it was, I'm just thinking about, um, like maybe is it maybe the political statement that people are afraid of sometimes.

R: So that's.

I: Yes. Because that that's like of course, it's a good statement. But, you know, for that. Yeah. Yeah, that's interesting because I would guess that was more commercialized because it wasn't, you know, the euro. It was very, very big. Was also graffiti within your body as well as people. This is like this. If you'd like a final, final thought of that sort of question. What do you think it's going to be like and what it's going to try to grasp it all his lower tone to say like what role will this is is \$3 does three or have like more generally continuous voice best examples like what role does three of the have you actually making that neighborhood more livable? We'll have to look at how many portfolios.

R: I think be done is asking the question who owns the system and who is allowed to raise these buyers or not sources. We have the political refugees, but also the creative expression is also like saying, hey, we are here, we don't have the money to save is large enough to make advertising in the city. But we have we have a forum for life and all of our applicants and we want to express ourselves. So it's raising us a special moment. The city is here and saying we are suffering over let us and society is suffering a lot. Everything is easy. Why should we keep everything clean and live alone? And also, I want to create like a life we think through life pictures also. So also this essay. It's getting closer.

Notes street interviews – Korrewegwijk

What are according to you typical places in the Korrewegwijk?

R1	The park with the balls, the pond at Floresplein with the statue of the man in the Deckchair, the roundabout with the lights and the statue and the supermarket
R2	The park with the balls, the pond with the statue, the supermarket and the roundabout
R3	The park with the balls
R4	The park with the balls, Floresplein and the pond with the statue of the man in the deckchair and the Werkmanbrug
R5	The park with the balls, even though they are very noisy during the night, that's part of it. Also, the pond at the Floresplein
R6	The pond and Floreshuis
R7	The playground of my son, the supermarket, the Mollukkenpark, Floreshuis, WIJ-team, café, school of my son and the activities in the neighbourhood

How would you describe the identity of the Korrewegwijk?

R1	Sketchy and mixed
R2	Mix of people originally from here (Stadjers) and other people
R3	Friendly, social and quiet
R4	Mixed, partly high educated especially on the east side of the neighbourhood. Besides, the neighbourhood is very cultural and many artists live here
R5	The people in the neighbourhood are mixed
R6	Social and kind. That's the most important, people should greet each other on the street. Furthermore, it's mixed which is good. It used to be worse. There shouldn't live too much people from one group, for example only students.
R7	Social, mixed and <i>gezellig</i> . There are many activities to do. The people make the neighbourhood and make that is good here. Within the neighbourhood there is a difference in education. On one side live more higher educated people than on the other. But both sides respect each other and greet each other on the street.

In what way do you feel connected to the neighbourhood?

R1	I don't really feel connected since I live here only temporary. But this place, the park with the balls is the best place to chill. And there is always sun
R2	No, not really. But this art work is very nice. Although, during the night it creates a lot of noise. Because drunk people are moving the balls
R3	Not very connected, but I like being here since it's a very quiet place.
R4	Yes, I live here my whole life and have many good memories here
R5	Yes, I live here with good contact with my neighbours
R6	Yes, I live here my whole life. For example the pond, that's my pond. I've ice-skated there as a child.
R7	Yes, I live here now 20 years and primarily because of the activities that I do here, also my son, makes me feel connected. I wouldn't want to move, it's good here. For example, the Floreshuis makes that people who don't have a job during the day have something nice to do in the day. It's almost free, but when I'm home I always have the feeling I had a nice day with meeting new people.

Table 5 Results street interview Korrewegwijk

Notes street interviews – Kreuzberg

<i>Resident Kreuzberg</i>	<i>Not from Kreuzberg</i>
What are according to you typical places in the Kreuzberg?	
Görlitzer park (often) , Warschauer Strasse, RW-Gelände, Schlesische Tor, Kanal, Kotti (said most), Späti, bars	Späti, bars, Kotti (often), Görlitzer park (often), Hallesches Tor, Schlesische Tor, Oberbaumbrücke, Treptow Park, Kanal, Marriannen platz, Admiralsbrücke
How would you describe the identity of Kreuzberg?	
Alternative, underground, dirty, street-art, wild, crazy, multi-cultural (often), freaky, tourists, good food, the place to be, cheap, fucked-up, green, open-minded, authentic, special, mixed, colourful (often), not safe for children	Kinda dirty, international, mixed, colourfull (often), open-minded (often), crazy, freaky, different, loud, artsy, vibrant, gentrified, working class, families, creative, rough, dizzy, split-up, mix between clean and messy
In what way do you feel connected to the neighbourhood?	
Lived there, you can do, look an do everything without judging, be whatever you want, looks don't matter, it's nice in summer time, I don't like it: I love it	Feeling home, friends, bars, clubs, events, happy to see art, anyone can come, music and visual art, Kreuzberg is better than Friedrichshain because it has more atmosphere, open spaces, colourful houses, diversity, chill, colourfulness

Table 6 Results street interviews Kreuzberg

Codebook

Theme	Definition	Sub-theme	Statement focus
Contentment physical environment	Statements that describe positive experience of the physical environment	Art in public space	-
		Amenities	Projects including art in the neighbourhood
		Architecture	-
Social cohesion	Statements that refer to social cohesion	Contact	Contact with neighbours as a result of APS
		Connection	Connection with people of the neighbourhood
		Sense of belonging	-
		Tolerance	-
Place attachment	Statements that describe a positive bond between a person and a place	Physical	Typical places
		Emotional	Emotional connection to places
Identity neighbourhood	Statements that explain respondents	Physical	Physical neighbourhood characteristics

	view of the identity of the neighbourhood	Social	Identity of the neighbourhood with regard to the people
Affective experience neighbourhood	Affective statements of the respondent with regard to the neighbourhood	Emotion	-
		Memories	-
		Feeling	-
		Pride	Pride with regard to a specific place in the neighbourhood
Barriers	Statements that describe barriers within the process of developing art in public space	Economic	-
		Political	-
		Institutional	-
		Trust	Lack of trust as a result of previous project
Initiative	Statements that describe the initiator of a project	Neighbourhood	Bottom-up
		Municipality	Top-down
		Individual	Individual initiators
Cooperation	Statements that describe the cooperation between stakeholders	Participation	Participation of residents
		Organisation	Neighbourhood organisation
		Support	-
		Process	Conditions of the cooperation process
Policy	Statements that describe art as a strategic planning tool	Role of art	-
		Type of art	-

Table 7 Codebook

Relevant quotes

Quote	Code	Respondent
<i>When I think about the Korrewegwijk, the roundabout (with the statue) and Bernoulliplein (with the balls) are the places I associate with it the most. Also the pond with the statue of the man in the deckchair.</i>	Typical place	BP 1

<i>The park with the balls is a typical place for me, it's relaxed and a good place to chill. During day people move the balls, so it's always different</i>	Typical place	SR1	2
<i>Typical places are for me the playground for my son, Mollukkenpark, Floreshuis, WIJ-team, café, the school and also the activities.</i>	Typical place	SR7	3
<i>Contact is a prerequisite for a successful street and community</i>	Contact Connection	MR	4
<i>The people make the neighbourhood and make it very nice here. I wouldn't want to move, it's very good here</i>	Contact Connection	SR7	5
<i>Working together on something, if you do it in a good way and it gives you energy. That can also be very helpful in strengthening the relationship between residents or residents and that place or residents and the municipality. So, I think art can play a good role in that as part of filling in and redesigning public space</i>	Participation Role of art Contact	TH	6
<i>Social, kind, mixed, different people, high education and low education, cosy, active</i>	Identity	SR 1, 2, 4, 5, 7	7
<i>Every time I pass the roundabout with the statue, I got feel like 'yes I'm home now'.</i>	Feeling Typical place	TH	8
<i>This is 'my' pond. I've lived here my whole live. I think that art in public space helps a lot in strengthening relationships with people in the environment, by shaping your place together.</i>	Feeling Role of art Connection	SR6 TH	9 10
<i>By being aware, art becomes part of the identity of the neighbourhood and people say 'what a nice neighbourhood I live in'</i>	Contentment with physical environment	MR	11
<i>Art that is seen by people as typical for the neighbourhood or functions as an entrance, that contributes to the feeling of belonging and coming home</i>	Typical place Connection Role of art	TH	12
<i>Through the process of creating something and people who have contributed to it, it gets a story and then you also get the connection.</i>	Participation Role of art Connection	TH	13
<i>Good public space and good architecture gives pride to the people who live there</i>	Contentment with physical environment Pride	BP	14
<i>Every time I pass the roundabout with the statue, I got feel like 'yes I'm home now'</i>	Feeling	TH	15
<i>Create something that is visible, together with children so they can be proud of it</i>	Participation Type of art Pride	MR	16

<i>There is enthusiasm for art, but it is institutionalised. Due to the tendering process; We have become completely lost in the rules. Also, there is no longer political attention for art</i>	Institutional Economics Politics	BP	17
<i>First there is a barrier in the beginning due to everything that has happened in the past and then there is a barrier as a result of the long-time a process take to get a project done</i>	Institutional Trust Support	TH	18
<i>The municipality of Groningen function anymore, except for some individuals. I call them if I need something done. But beside them, the municipality has become a slow mill.</i>	Institutional Individual	MR	19
<i>It depends on individual whether art is added to a project or not</i>	Role of art Individual	BP	20
<i>If you want to keep attention on art in public space, then there has to be someone who monitors that and ensures this. So maybe someone should be appointed within the neighbourhood renewal to keep an eye on this.</i>	Role of art Municipality Organisation	BP	21
<i>The better people in a neighbourhood are organised, the more successful art in public space often is</i>	Organisation	BP	22
<i>Often people from the neighbourhood know best which spots are suitable for art in public space and need this</i>	Role of art Collaboration	BP	23
<i>Condition one is the involvement of a group that wants to organise it, political support, support from the city council and support of the neighbourhood</i>	Participation Politics Municipality	BP	24
<i>Be clear about the process, describe how it will go, explain the starting points and explore the starting points together, be open about the planning and procedures and be clear about the route</i>	Process	TH	25
<i>If there is a high level of resident involvement, we need less from the municipality, save costs and improve the quality of life.</i>	Organisation	MR	26
<i>We lost the connection between art and building, the municipality should have a structural policy on art in public space</i>	Policy Role of art	BP	27
<i>Finance-driven choices lead to art in public space taking on less and less of a function of beauty</i>	Role of art Economics	BP	28
<i>If art is well used, it contributes to improving the quality of all plans, the quality of vulnerable places and gives the neighbourhood regeneration an extra impulse</i>	Role of art	BP	29
<i>Art should be part of the design, management and maintenance of public space and could be used as a catalyst. Since it is an opportunity to increase involvement in the</i>	Role of art Institution Connection	TH	30

maintenance and management and the perception of one's environment

<i>The type of art is not the most important, but the process and the setting the borders are</i>	Type of art Process	TH	31
<i>You should always strive to create an artwork that fits with the character and atmosphere of the neighbourhood</i>	Type of art	TH	32
<i>Create something that is visible in the neighbourhood, made with an artist from the neighbourhood and with the participation of many residents, especially children</i>	Type of art Process Participation	MR	33
<i>I can't generalize the social cohesion in Kreuzberg. It is going up and down from house to house, from street to street</i>	Social cohesion	AS	34
<i>Art, rough, fucked-up, crime, drugs, wild, alternative, open-minded, special, multi-cultural, colourful, creative, families, working class</i>	Identity	<i>Impression of most mentioned words</i>	35
<i>You can do everything, you can look and do what you want without being judged</i>	Identity	<i>Most mentioned</i>	36
<i>I feel happy to see the art</i>	Feeling	<i>Mentioned multiple times</i>	37
<i>It is hard to convince politics it is a good idea. Since there is no vision defined by the government</i>	Politics Institutional	BR	38
<i>It is not important which kind of art it is, if the person of the project is good, positive and energetic.</i>	Type of art	AS	39
<i>As soon as it comes to politics it gets very complicated and without open and positive communication</i>	Politics Cooperation	AS	40
<i>Art is a door opener, through the creativity you have the possibility to open up your mind</i>	Role of art	AS	41
<i>Due to the Berlin history, there is a difference in mentality between East and West</i>	History	AS	42
<i>Now again, the classic old graffiti is back</i>	Identity Initiative	BA	43
<i>I miss the connection within projects with the real art seen</i>	Cooperation	BA	44
<i>Art is not the main thing, it is a transmission belt for something</i>	Role of art	BR	45